

LIMBA ROMÂNĂ

FIINȚA, ORIGINEA, RUDENILE ȘI ISTORIA EI

MANUAL PENTRU GIMNAZII, ȘCOALE REALE ȘI
PEDAGOGICE (NORMALE).

DE

VIRGIL ONIȚIU

directorul gimnaziului român din Brassó.

Prețul: 1 Kor.

EDITURA

Librăriei NICOLAE I. CIURCU, Brassó.

1894.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
"CAROL I" BUCURESTI
OTA 37601

cc 32/08

Biblioteca Centrala Universitara
Bucuresti
Cota ~~0753/14046~~
Inventar ~~362189~~

Tipografia ALEXI, Brassó.

BCU-Bucuresti

C332189

36541

P r e f a ț ă .

Cartea de față după planul de învățământ e destinată să fie manual pentru limba română în cl. IV. gimn. Prin materialul de cunoștințe tratat aci are să se încheie instrucțiunea gramaticală a cursului inferior, căci în cursul superior dominează studiile de literatură.

Ca la compunerea ori-cărei cărți didactice, așa și la lucrarea acestei cărți a trebuit să am cu deosebire în vedere modul cum să tratez o materie relativ atât de grea, pentru de a o face și interesantă și accesibilă intelectualului unor școlari de 13 ani. Nu era pentru mine problema de-a da un sistem științific de lingvistică comparativă și de istoria limbii române ci unele noțiuni elementare din aceste ramuri de științe, noțiuni, abstrase pe cale empirică din fenomene cunoscute școlarilor. Căci școlarii din clasa IV., cari au învățat pe lângă limba română: latina, germana, franceza și maghiara, au un material destul de bogat de cunoștințe pentru a înțelege bine și a studia cu drag acest tot substrat de noțiuni de lingvistică și pe baza lui cursul elementar de istoria limbii române. Și eu n'aș fi avut curajul a da la lumină această cărticică, dacă experiența făcută de mine în anul școlar trecut nu m'ar îndreptăți a crede, că cu metoda aplicată în ea pe bune căi am umblat.

Ce privește fondul, m'am mărginit a lua de pe tereni lingvistic numai ce și cât era de neapărată trebuință spre înțelegerea ființei, originii, nașterii, și înrudirii limbii române. În genere 'mi-am pus toată silința să dau cunoștințe reale și cât de puțină teorii nesigure. Câte greutateți a trebuit să întimpin în această direcție poată să 'și închipue ori-cine, care cunoaște raporturile de știință într'un oraș de provincie. Cu toate acestea am convingerea, că în conflict cu starea actuală a ramurilor de știință tratate aci, nu am intrat.

„Adevăr și noi oameni suntem și am putut și greși, săva

— că am silit de în cât am putut să nu greșim". (Test. nou de
Bălgrad, 1648.)

O critică fie cât de aspru asupra încercă reimele, dacă vom
profita din ea numai un grăunte de învățătură, va fi primită din
parte'mi cu cea mai sinceră recunoștință.

Brassó, în Septemvrie 1894.

Virgil Onițiu.

PARTEA I.

Ființa, originea și rudeniile
limbei române.

---

§. 1. Despre limbă.

Cea mai caracteristică avuție obștăască a unui popor, fie el cât de răspândit sau cât de concentrat, este limba lui, — limba, adică acel complex de sunete articulate, prin cari omul își exprimă cugetările, simțmintele și vrerile sale, pentru ca să le cunoscă și alții.

Popórele chiar se deosebesc de olaltă mai cu sémă prin limba, pe care o vorbesc. Legile, datinele, religia, portul și firea a două popóre de-ar fi chiar identice, totuș dacă ele nu aũ o limbă comună, ne-am obicinuit a le privi ca două popóre deosebite.

Așa d. e. alt popor este cel sêrbesc, altul cel românesc, deși afară de religia, care în mare parte este comună la ambele, se mai găsește multe datine comune; — cauza este, că limba, pe care o vorbesc unii și alții, nu este aceeași.

Toți cari vorbesc în aceeași limbă moștenită dela părinți forméză o naționalitate deosebită, care mai totdeauna se mai și distinge de alte naționalități și prin firea, originea, datinele, portul deosebit.

Se vede deci, de ce mare însemnătate este pentru orî-ce popor limba, pe care o vorbește.

Limba este mijlocul de înțelegere între fiii aceluiași popor,

limba este, prin care mai cu sémă se deosebesce un popor de altul,

limba este, pe care dacă o schimbă cu alta séu o pierde un popor, se șterge el însuși dintre popóre séu se schimbă cu desêvêrsire.

Fiind deci limba un astfel de tesaur în viața popórelor, e lucru firesc, dacă e atât de mare numêrul

acelora, cari o studiază, cari se întrébă despre ființa, originea, viața și înrudirea limbilor.

Știința, care se ocupă cu studiarea limbilor din aceste puncte de vedere, se numesce *linguistică*. Și deórece studiarea mulțimii nesfêrșite de limbî nu se póte face decât comparând nencetat însușirile generale și proprietățile speciale ale lor, numele complet al acestui ram de știință este: *linguistica comparativă*.

Din vastul imperiu al acestei științe noi ne vom ocupa în acéstă cãrticică cu o parte de tot mică, numai cu atât, cât este neapêrat de trebuință pentru de-a puté cunosce ființa, originea, viața (istoria) și înrudirile limbei nóstre românesce.

§. 2. **Intinderea geografică a limbei române.**

Din cele spuse mai nainte urméză, că limba românescă se vorbesce pretutindenî, unde sunt Români.

În patria noastră limba română se vorbesce peste mai tóte comitatele orientale ale țerii, cu deosebire în : Maramureș, Bihor, Bichiș, Cenad, Árad, Timiș, Torontal, Caraș-Severin, Huniad, Turda-Arieș, Sêlagiú, Cojocna, Solnoc-Dobâca, Murêș-Turda, Alba inferióră, Bistrița-Năsêud, Têrnava mare și Têrnava mică, Sibiiú, Făgăraș și Brașov, în parte în Odorheiú, Ciuc și Trei-scaune.*)

Afară de patria noastră limba română se vorbesce în Bucovina (Austria), în întreg regatul României, ea se vorbesce de Româniú din Basarabia (Rusia), din Sêrbia, din Bulgaria de nord, Macedonia (Turcia) și din Istria.

Afară de regatul României, în cele mai multe din ținuturile înșirate se află alături cu Româniú și alte națio-

*) Numirile maghiare ale acestor comitate sunt : Mármaros, Bihar, Békés, Csanád, Árad, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Hunyad, Torda-Aranyos, Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Maros-Torda, Alsófehér, Besztercze-Naszód, Nagy și Kis-Küküllő, Szeben, Fogaras, Brassó, Udvarhely, Csik și Háromszék.

nalități, cari vorbesc alte limbi. Așa la noi: Maghiari, Germani și Sârbii, în Bucovina Ruteni, în Basarabia Ruși, în Sârbia Sârbii, în Macedonia și Bulgaria de nord Bulgari, Greci și Turci, în Istria Croați și Italiani.

§. 3. Dialectele limbei române.

Vedurăm, că limba românească se vorbește pe un teritor atât de întins, încât contactul între Români așa de răslățiți n'a fost și nu pôte să fie de tot strîns. Acesta e pricina, că asemănând graiul Românilor din diferitele ținuturi vom găsi deosebiri unele mai mari, altele mai mici în limba românească.

Așa d. e. Macedo-Românul ȳice : *vizum multe mușate lucre*, — ér Româniî din părțile nôstre ȳic : *vedurăm multe frumoșe lucruri*. Noi ȳicem :

omul bun,   ómenii bunî,
al omului bun,   a ómenilor bunî.

Macedo-Româniî ȳic :

bunlu om,   bunli ómini
al bunlu om   a bunlor ómini.

Ei ȳic : *dușe* (noi : *duce*), *dulșe* (noi : *dulce*). Româniî din comitatele Caraș-Severin și Timișóra ȳic : *ceiul* (= *triul*), *chiștor* (= *picior*), *călcâniû* (= *călcâiû*). Moldoveniî ȳic : *fetili* (= *fetele*) și altele.

Vedem deci, că în limba românească sunt o mulțime de deosebiri de graiû.

Dacă cercetăm felii acestor deosebiri, observăm, că ele pot să fie de 4 feluri :

1. Deosebiri **fonetice** (deosebiri de sunete : d. e. *dulce*, *dulșe* și *dulșie*);

2. deosebiri **morfologice** (cari se refer la formele gramaticale, la declinare, conjugare, etc., d. e. *omlu* și *omul*, *lucruri* și *lucre*).

3. deosebiri **lecsical** (deosebiri de cuvinte: d. e. *frumos*, mr. *muşat*);

4. deosebiri **sintactice** (deosebiri în întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor în propoziţiuni; d. e. „tuncia s'eu va mi măritu s'altu done va *ni* liau = atunci mă voi mărita şi eū şi alt june 'mī voi lua).

Dacă deosebirile aceste între graiurile aceleiaşi limbī sunt atât de număroase şi însemnate, încât graiul se presintă cu totul deosebit la auđ şi fórte anevoios de înţeles, atunci acel graiū particular din imperiul unei limbī se numeşte **dialect**.

Astfel de deosebiri mari lecsicale, fonetice şi morfologice (sintacsa e la noi încă puţin studiată) găsim între graiul Românilor din Macedonia, între al celor din România şi Ungaria pe de o parte şi între al celor din Istria pe de altă parte. De aceea Ńicem, că limba română are 3 dialecte: **dialectul daco-român** (cela al Românilor dela nordul Dunării), **dialectul macedo-român** şi **dialectul istro-român**.

Deosebirile mai mici şi mai puţin număroase în acelaşi dialect le numim provincialisme. Aşa Ńicem d. es. că a Ńice „*dulşie*“ e un provincialism moldovenesc, „*tăche*“ (=tóte) e un provincialism ungu-
renesc.

§. 4. Probe din limba dialectelor.

a. *Macedo-Româna.*

Spre ilustrarea dialectului mr. servéscă următoriu teest:

Mastorie a unui orb.

Un orb avea tru ună coxe*) di gradină a lui 100 di taliri 'ngrupată.

*) *χ* = sună ca *χ* grecesc (un *h* mai aspru)

Vișinlu a lui țî lu vizu se duțe ună noapte, lîi disgroapă și lîi lîa.

După puține zile se duțe napoi orblu si veadă, sunt talirli nica acolo iu lîi apuse; ma cara se duse țiva nu află.

Așî tru oară lîi trecù pretu minte pre vișinlu a lui; ma tora nu știe, cum si lîi scoate dila el.

Acolo iu sê minduia, lîi cade aistu dolu tru minte. Se duțe la vișinlu di lîi zițe așî: avzi vișine bune, eu viniu si te intrebu tră ună symvulie: eu am 200 di taliri, đumitate di aișî sunt tru sigur loc ingrupați și tora nu știu si ingrup și alați tru așel loc?

E vișinlu lîi zițe: acolo, că este loclu di alîumtra sigur.

Tora țî fațe vișinlu? Curund duțe suta di taliri tru loclu di iu lîi disgrupă, cu minduirea, că după puțină oară va si află 200 di taliri. Ma cara află orbul napoi suta di taliri și lîi lo, climă vișinlu di lîi zise: cu tat ațea țî eu esc orb, ma eu tora ma ghine vizui di tine, țî ești cu doi oculi.

N o t e.

Mastorie = meșteșugul, is-
[cusința.

tru = întru

coxe = colț

țî = ce, care

lîi = îi

lîa = ia (a lua)

nica = încă

si = să

iu = unde

ma = însă, dar,

cara = dacă

țiva = ceva

așî = așa

pretu = prin,

tru oară = de-odată

tora = acum

se minduia = se cugeta,
[plănuia,

dolu = apucătură, vicleșug,

avzi = auđî!

symvulie = sfat

e = și, ér

di alîumtra = de altmintenî

minduirea = planul, cugetul

după puțină oară = în scurt
[timp

va si află = o să afle

lîi lo = îi luă

climă = chiemă

esc = sunt

ma ghine = măi bine.

T r a d u c e r e.

Iscușița unui orb.

Un orb avea într'un colț de grădină 100 de taleri îngropați. Vecinul lui, care'l vedu, se duce (într')o nópte, îi desgrópă și îi ia. După puține zile se duce înapoi orbul să vadă, sunt talerii încă acolo, unde îi puse; însă dacă se duse, nimic (ceva) nu află. Așa de-odată îi trecu prin minte vecinul lui; dar acum nu scie, cum să-i scótă dela el. Acolo, cum (unde) se cugeta, îi vine (cade) acéstă apucătură în minte. Se duce la vecinul de îi dice așa: audți, vecinule bun, eu viiú să te întreb de un sfat, eú am 200 de taleri; jumătate din aceștia sunt într'un loc sigur îngropați și acum nu sciú să îngrop și ceilalți în acel loc? Ér vecinul îi dice: acolo, că este locul de altmintenî sigur. Acum ce face vecinul? Curênd duce suta de taleri la locul, de unde îi desgropă, cu planul, că în scurt timp o să afle 200 de taleri. Dar dacă 'și regási orbul suta de taleri și-i luà, chiemà pe vecinul de îi dice: cu tóte că eú sunt orb, dar eú acum vedui mai bine decât tine, care (ce) ești cu doi ochi.

b. Istro-Româna.

Din Credeú.

Io cred en Domnu Cîace, carle pote tot, carle facut ceru și pemintu. Și en Isu-Kerst filú a lui ensnascut Domnu a nostru, carle fost zecînit de sveti Duh, nascut de Maria fete, carle fost muncit su Ponție Pilatu, mort, zecopeit, mersav in cer, sede na desne cîace, carle pote tot, dende are verî za sendi celi vii și celi morți. Io cred en sveti Duh, svete maia baserkerstianske, svete companiie. Odproste a nostru peat. Za vavec. Amen!

N o t e.

cîace = tată

en = în

filú = fiú

ensnascut = unul născut

zecînit = conceput

sveti = sfînt

su = sub

fete = fecióră

mersav = mers-au

zecopeit = îngropat

<i>na desne</i> = la drépta	<i>maia</i> = mumă
<i>dende</i> = de unde	<i>companie</i> = societate, si-
<i>za</i> = pentru a, ca să,	[nod, sobor
<i>sendesc</i> = osindesc, judec,	<i>odprostesc</i> , = iert
[condamn	<i>vavec</i> = în vecii vecilor.

T r a d u c e r e.

Eu cred în Domnul Tatăl, carele pôte tot (= e atotputernic), carele a făcut ceriul și pământul. Și în Isus Christos, unul născut fiu al Domnului nostru, care a fost conceput de sfântul Duh, născut de Maria fecióră, care a fost muncit (torturat) sub Pilat Ponțianul, mort, îngropat, a mers în ceriú, șéde la drépta tatăluí, carele pôte tot, de unde are să vină să judece pe cei vii și pe cei morți. Eú cred în sfântul sobor. Értă-ne păcatul nostru. În vecii vecilor. Amin!

§. 5. Fonetica dialectului macedo-român.

După-ce ne-am făcut o icónă cât de cât despre dialectul macedo-român din piesa reprodușă în §-ul precedent, vom consemna în cele următóre unele dintre principalele particularități ale acestuí dialect. Vom începe cu particularitățile fonetice, prin cari se deosebesce macedo-romána mai mult de dialectul daco-român modern.

a. Vocalismul.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.*)</i>
petec	peátic
avere	aveáre
primăvară	primaveárá:

1. **e** lung și accentuat dr., precum și **a** dr. provenit din **e** latinesc sună în mr. ca **eá**;

*) *Drom* și *dr.* = daco-română; *mr.* = macedo-română.

2. **e** scurt și neaccentuat trece mai totdeauna în **i** la mr., ca d. es. *fetili* (fetele), tal**iri**.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
riul	ariul
român	arămân
rușine	arsune :

3. cele mai multe cuvinte cu **r** inițial în dr. primesc la Mr. un **a** „protetic“ (= pus înainte).

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
întrec	ntrec
întru	ntru (tru) :

4. **i** sau **î** dr. la începutul cuvintelor compuse cu **in** (**in**) în mr. se lapedă.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
cunosc	cunoscu
mult	multu
orz	orđu :

5. **u** final ađi dispărut din graiul dr. în mr. se aude mai totdeauna clar.

b. Consonantismul.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
june	done
joc	doc
frânge	frânđe :

1. **j** și **ge-gi** dr. sună în mr. **đ** (= dz).

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
cinci	ținți
duce	duțe :

2. **ce ci** dr. în mr. sună mai totdeauna ca **țe-ți**, — de-aci și numele de *Țințari*, ce s'a dat Macedo-Românilor.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
lupi	luchî
piele	chiale :

3. **pî** dr. sună în mr. muiat în **chî**.

<i>Drom.</i>	<i>Mr.</i>
îi	li
cai	cali
chiem	cliem :

4. **l** înainte de **i** în formele flecționare în mr. se păstrează și sună ca **ly** unguresc; — asemenea cele mai multe vorbe ale noastre cu **chi** (provenit din **el** latinesc) în limba mr. sună ce **cli**.

§. 6. Morfologia dialectului macedo-român.

În limba mr. **articolul** masc. *lu* se aude întreg, nu cu *u mut* ca în limba dr., d. e. *omlu*, (omul), *pangulu* (paiangenul), *f.clu*, *caplu* etc.

În plural articolul masc în mr. are **li** (nu **i** ca în drom.), deci *domnili* (= domni), *arburili* (= arborii), *donli* (= junii) etc.

Comparațiunea adiectivelor se face cam ca și în drom. prin derivatele dela *magis* latinesc: **ma** și **cama**; — bunu, ma bunu, cama bunu.

Numărălele afară de abaterile fonetice sunt ca și în limba noastră, d. e. *dațe* (10), *trideți* (30), *sută* (100), *ñile** (mie).

Pronumele de a III. pers. în loc de **el** se mai aude la mr. și în forma **něssu** (= dēnsul).

Verbul în mr. are și modul condițional, pe care dialectul dr. deja 'l-a pierdut:

si călcarim, si călcarim	}	= dacă ași călca, etc.
si călcareși, si călcareți		
si călcare, si călcare		

Viitoriul se formeză așa:

va calcu, va calți, va calcă,
va călcăm, va călcați, va calcă.

Infinitivul *ere* dr. (d. e. *facere*, *mergere*) nu există la mr.; ei au *-eare* și la conjugațiunea a III. d. e. **băteare** (= batere).

Verbul ajutătoriu „a fi“ în mr. în pers. I. din sing. sună: **escu**, apoi: ești, easte, chim, chiți, suntu.

*) ñ = ny unguresc.

§. 7. Ceva despre fonetica și morfologia dialectului istro-român.

Fiind dialectul istro-român de mai puțină importanță, amintim aci numai câte una dintre particularitățile lui principale.

Astfel în *fonetică* d. e. se deosebesce de celelalte dialecte, prin aceea, că nu are diftongul **ó** (**oa**), ci în locu-î pretutindenî numai **o**, d. e. poate (= pôte) și că la Istro-Români **n** între două vocale în cuvintele de origine latină sună totdeauna ca **r** (rotacism), d. e. *veri* (= veni), *miré* (= mine), *Rumeri* (= Români).

Din *morfologieă* amintim la verbe viitorul format cu verbul ajutătoriu „*a ave*“ în loc de „*a voi*“, cum e la noi; — d. e. *are veri* = va veni.

---

§. 8. Lexicologia dialectelor române.

Vorbele limbei române sunt după originea lor: *latine*, *slave* și în parte mai mică *grecesci*, *unguresci* și *turcesci*.

Elementul latin și slavie e aprópe în aceeași măsură reprezentat în dialectul daco-român și macedo-român; dar daco-româna are multe elemente maghiare, cari îi lipsesc macedo-românei, ér acesta mai multe grecesci decât daco-româna; — un lucru, ce se esplică prin pozițiunea geografică a lor. Istro-româna e mai lipsită de aceste elemente, dar mai sëracă în elemente latine și fórte bogată în elemente slave. Istro-românii sunt împrejmuiți de o mare de slavî.

Dar chiar și în cuvintele de origine latină sunt multe deosebiri între aceste dialecte.

Vom lua esemple din drom. și macedo-română și vom vedé cum aceeași noțiune se exprimă într'una și într'alta cu alte cuvinte de origine latină sau cum același cuvânt de origine latină are alt înțeles la noi și altul la macedo-români.

<i>Dr.</i>	<i>Mr.</i>
friguri	χiavră (dela lat. febris)
înțeleg	prindu
număr	misur.

Câteva exemple, din cari se vede, că multe cuvinte de origine latină s'aŭ păstrat la Macedo-români, pe cari noi le-am înlocuit cu altele, mai cu samă slavice:

<i>Dr.</i>	<i>Mr.</i>
struguri*)	aúe (dela „uva“)
bolnav	nipotut (dela „ne+potest“)
slab	amagru (dela „macer“).

Esemple contrare:

<i>Dr.</i>	<i>Mr.</i>
îving	nikisesc (grec.)
vită	prăvdu
schimb	alecsesc (grec.).

Ce privesce *sintacsa*, acésta la noi încă e atât de puțin studiată, încât aci nu putem da o *icónă* a sintacsei dialectelor.

~~~~~

§. 9. Limba română a trebuit să fi fost odată una.

Am vădut în cele de mai nainte cât de puține sunt deosebirile între dialectele limbei române. Ele consună în celelalte legi ale fonologiei și morfologiei aprópe cu desevêșire. Dacă cercetăm cauza acestui fenomen, altă cauză nu ne este cu putință să găsim, decât că ele odată trebuie să fi fost un singur dialect, o singură limbă, vorbită pe același teritoriū. O altă esplanare a acestei curioase asemênări între niște dialecte așa 'ndepărtate de oaltă nici că se mai póte închipui.

*) De origine obscură.

Limba română decî a trebuit să fi fost vorbită odată pe un teritoriū mai restrîns, vorbită într'un fel și numai mărindu-se numărul Românilor și depărtându-se ei în decursul timpului de-olaltă s'aū diferențiat tot mai mult dialectele lor, pînă ce aū ajuns în starea de ađi.

Când s'a întemplat acéstă desfacere a limbii vechi române în cele 3 dialecte cu siguranță nu se scie, dar la tot casul cu cel puțin 600 de ani înainte de asta*).

§. 10. Inrudirea limbilor.

Comparând dialectul mr., istr. și dr. între olaltă am scos la ivélă principalele deosebiri între ele, cari, cum am vėđut, nu sunt număróse. Celelalte legi fonetice și morfologice corėspund aprópe cu desevėșire între olaltă. Adecă — cu acele puține escepțiuni — Macedo-românii și Istro-românii esprimă vorbele lor ca și noi, le declină, le conjugă ca și noi. Numai așa se esplică, cum de la cetirea textului macedo-român și fără a mai fi ađit ceva despre limba mr., am înțeles conținutul lui.

Am arėtat în §-ul precedent, că mulțimea însușirilor comune între aceste 3 dialecte nu se póte explica și înțelege altfel, decăt numai admițėnd, că ele aū trebuit să fi fost odată un singur dialect, o singură limbă.

Dialectele de ađi decî sunt ca niște fice ale limbii vechi daco-române, din care s'aū desfăcut. Ele între olaltă sunt ca niște surori dulci. Daco-româna e sora cea mai mare și voinică, macedo-româna sora mezină, ér istro-rom. sora cea mai mică și slăbuță.

*) Distinsul nostru istoric și linguist Dl B. P. Hașdeu ține, că acéstă desfacere a Românilor în 3 (4) grupe s'a întemplat cam pe la anul 900, pe timpul năvălirii Maghiarilor. Năvălirea acésta a risipit pe Românii așeđați în părțile Pannoniei nordostice, (Românii din Ardél aū rămas pe loc), făcėndu-i pe unii să'și ia calea înspre Balcani, pe alții înspre Bosnia și Istria și pe o altă grupă în Moravia. Primii ar fi strămoșii Macedo-românilor, cei-lalți ai Istro-Românilor. (Moravo-românii s'aū stîns în scurt timp după așeđarea lor în Moravia.)

Ele ađi încă sunt așa de asemenea între olaltă, încât ori-cine ușor le pôte recunósce, numai să le auđă. De aceea ele ađi încă forméză împreună o *singură limbă*, ale cărei dialecte sunt.

Să ne inchipuim însă, că ele vor trăi câte-va sute de anī încă, una acī, alta departe de-acī și a treia tot departe. Dicem, că ele vor mai fi vr'o 800 de anī despărțite fără să se auđă una pe alta, — ce se va întâmpla în vremea acésta?

Se va întâmpla, că cele trei surori se vor schimba tot mai mult și mai mult; ele se vor deosebi tot în mai multe privințe, astfel încât dela o vreme om să fiă acela, care le va mai puté cunósce, că sunt surori dintr'o tulpină. Deosebirea va fi așa de mare, încât sora drom. nu va mai înțelege pe sora mrom., *atunci mr. și dr. vor fi încetat de-a fi dialectele limbei române, ci vor fi 2 limbi deosebite, pôte și cu numiri deosebite.*

Dar cu tóte schimbările ce vor suferi, învățații tot vor sci aréta însușirile comune ale acestor 2 limbi nouă, căci multe din vechile însușiri comune se vor păstra în ambele. Și ast-fel ei vor spune lumii, că aceste 2 limbi, cari par a fi străine sunt 2 limbi surori, cari odinióră aũ fost dialectele unei limbi mame, și odată — fórte de mult — aũ fost chiar un trup cu mama. *Ei vor dice atunci, că acele 2 limbi sunt inrudite între olaltă și că își trag originea dela limba vechiă daco-română, care este limba lor mamă.*

Acésta este calea, pe care se pôte constata înrudirea limbilor între olaltă. Adecă:

- 1) se cercetéză însușirile (particularitățile) limbilor,
- 2) aceste aflate fiind, se asemănă între olaltă,
- 3) se adună tóte însușirile comune și din aceste
- 4) se constată înrudirea și gradul de rudenă dintre acele limbi.

Cu cât însușirile comune vor fi mai număróse și mai apropiate de-olaltă, cu atât va fi și gradul de înrudire al acelor limbi mai aprópe; ele vor fi de es. în raport de soră și frate, saũ de mamă și fică, de bunică și nepótă, etc.

Să cercetăm și noi câteva limbi foarte deosebite de limba română și să vedem, nu este cumva limba română înrudită cu ele și dacă da, în ce chip, de când există înrudirea lor, care limbă le-a fost mamă, care bunică, și care strămósă?

§. 11. Înșușiri comune în limba română, francesă, italiană, spaniolă, portugesă și rheto-romană.

Aruncând o privire asupra limbilor vorbite în Europa și căutând după puncte de asemănare între ele și limba română, vom găsi multe asemănări de-aceste în limbile: francesă, italiană, spaniolă, portugesă și rheto-romană (în Engadin, o parte a Elveției).

Vom aminti unele dintre cele mai însemnate, cercetând exclusiv numai elementele latinesci din ele, din cauză că tocmai în aceste elemente este mulțimea cea mare a punctelor de asemănare.

1. Asēmănări fonetice.

a) „d“ latinesc înainte de e și i trece în „z“; d. es. *lat. medi*us: *ital. mezzo*, *rom. međ*;—*lat. prandium*: *ital. pranzo*, *rom. prând*;—*lat. hordeum*: *span. orzuelo*, *rom. orz.*

b) „cl“ latinesc trece în „chi“; d. es. *lat. clarus*: *ital. chiaro*, *rom. chiar*;—*lat. auricla*: *ital. orecchia*, *rom. urechia*.

c) „v“ latinesc clasic trece în „b“; d. es. *lat. vervex*: *ital. herbice*, *rom. berbece*, *franc. brebis* (óie).

Tot astfel de fenomene fonetice comune sunt: înmoierea lui g și t înaintea vocalelor e, i și multe altele.

2. Asēmănări morfologice.

Amintim aci și unele dintre cele mai însemnate fenomene morfologice.

a) Tóte limbile numite se deosebesc de limba latină clasică prin aceea, că *au articul.* Declinațiunea în tóte se face prin mijlocirea articolului.

O mică deosebire în privința articolului este numai în limba română, întru cât în toate celelalte limbi articolul este un cuvânt de sine, ce se pune înaintea numelui, ér în l. rom. este numai ca un sufics, ce stă lipit de sfârșitul cuvântului. D. es. *ital.* la casa, *franc.* la maison, în limba vechiă română: casa-a (acum prin elidarea terminațiunei = „casa“); *ital.* il rè, *franc.* le roi, *rom.* rege-le.

b) *Comparațiunea adiectivelor* în toate limbile numite se face nu prin sufices, ci prin *circumscriere* cu vorbe derivate dela latinescul „magis“ sau „plus“. D. es.

<i>rom.</i>	dulce,	mai dulce
<i>span.</i>	dulce,	mas dulce
<i>ital.</i>	dolce,	piu dulce
<i>franc.</i>	doux,	plus doux.

c) La *conjugățiunea verbelor* formele simple formate prin sufices sunt foarte puține; cele mai multe timpuri se formeză prin *circumscriere* cu verbe ajutătore.

Așa d. es. timpul perfect se exprimă în toate limbile numite cu ajutoriul *participiului perfect și a derivatului lui habeo latinesc*, d. es.:

<i>rom.</i>	am, ai, a avut, — am, ați, au avut;
<i>it.</i>	ho, ai, a avuto, — abbiamo, avete, hanno avuto,
<i>franc.</i>	ai, as, a eu, — avons, avez, ont eu.

3. **Asămănări lecsice.**

În privința lecsicală toate limbile amintite se disting prin mulțimea cuvintelor de origine latină. Așa d. es. *lat.* civitas, *rom.* cetate, *ital.* città, *franc.* cité, *span.* suidad; *lat.* vinum, *rom.* vin, *ital.* vino, *franc.* vin; *lat.* bonus, *rom.* bun, *ital.* buono, *franc.* bon; *lat.* prehendere, *rom.* prindere, *ital.* prendere, *franc.* prendre; *lat.* tu, *rom.* tu, *ital.* tu, *franc.* tu; *lat.* tres, *rom.* trei, *lat.* tre, *franc.* trois.

Dacă cercetăm mai de-aprópe tesaurul lecsial al limbilor acestora, e interesant să vedem 2 lucruri:

1) că multe cuvinte, cari le găsim și în limba latină clasică în amintitele limbi de ađi au primit alt înțeles, — și că

2) multe cuvinte se află în ele, cari sunt evident latine, pe cari limba latină clasică nu le-a întrebuințat nici odată. Aceste două puncte sunt foarte însemnate pentru statorirea originii limbilor numite.

Să însemnăm câteva exemple pentru ambele puncte.

ad 1) În loc de vorbele latine clasice *domus* și *aedes* (= casă) găsim în limba rom., ital., span. și portug. vorba „*casa*“, care în latina clasică însemna „*colibă*“. — În loc de lat. clasic *ignis* (= foc) avem în rom. *foc*, ital. *fuoco*, span. *fuogo*, franc. *feu*, — dela latinescul „*focus*“, care însă în limba clasică nu însemna „*foc*“, ci „*vatră*“.

ad 2) Dela o vorbă de origine evident latină: „*manducare*“ (= a duce cu mâna la gură), care însă nu se folosea de loc în latina clasică, s'au format vorbele în rom. *mâncare*, ital. *mangiare*, franc. *manger*. — În l. lat. clasică se dice numai „*pes*“ (= picior); — în rom. *picior*, în ital. *picciuolo* se derivă însă dela diminutivul latinesc *petiolus*. ér acesta în limba latină clasică nu se întêlnește de loc. — Așa este rom. *aramă*, ital. *rame*, franc. *airain*, span. *arambre* dela o vorbă latină „*aeramen*“, dar acésta în l. lat. clasică nu se găsește. Latina clasică are numai forma: „*aes, aeris*“.

---

§. 12. Limbile romanice.

În cele de mai nainte am însemnat unele din multele asemănări, ce se află între limba română, italiană, spaniolă și francesă. Dacă ne-am întinde cercetările mai departe, am găsi și în limba portugeză și în cea rheto-română tot atâtea puncte de asemănare cu cele înșirate până aci. Dar lucrul acesta ne mărginim a 'l constata numai fără a ne opăci aci cu dovedirea lui.

Pe basa esperiințelor nóstre de până acum trebuie

decî să tragem conclusia, că aceste limbî trebuie să fie înrudite între olaltă, că ele odată aũ fost dialectele unei și aceleiași limbî, și încă și mai nainte aũ trebuit să fi fost chiar o singură limbă. Și deórece tóte punctele de asemănare se găsesc în materialul lor de origine romană, ele aũ și primit un nume comun în sciință numindu-se: **limbî romanice**.

Prima întrebare ce vom avé să resolvăm acum va fi, să sciricim originea lor. Adecă să căutăm din ce dialecte s'au născut limbile romanice, care le este limba-mamă comună?

Înainte de ce am răspunde la aceste interesante întrebări, va trebui să ne ocupăm cu deosebirea ce este între o *limbă literară* și o *limbă poporană*. Fără de a cunoște acéstă deosebire, originea limbilor romanice nu se póte nici esplica nici înțelege.

§. 13. Limbă poporană și limbă literară.

La tóte popórele *culte* există deosebirea între limbă poporană și literară, înțelegându-se sub limba poporană limba, de care se folosește poporul de rînd, ér sub limba literară, limba, în care vorbește și cu deosebire *scrie* clasa cultă a aceluî popor. Cea dintâi se numesce *poporană*, fiindcă ființa ei e legată de poporul de rînd, a doua literară, fiindcă ființa ei se légă de „litera“ scrisă a celor culti, de productele spirituale *scrise* ale cãrturarilor.

Și noi avem o limbă literară și una poporană. Altfel vorbește țeranul român, altfel Românul cu sciință de carte; deși e aceeași limbă pe care o vorbesc, totuș ea se deosebesce în multe privințe în gura unuia și a altuia.

Câtă vreme un popor stând pe o tréptă culturală mai inferióră n'a ajuns să 'și ficseze gândirile sale alese în scris, adecă înainte de ce s'ar fi născut la el o samă

de ómenî cultî cu sciință de carte, — *limba lui este numai una: cea poporană*. Dar îndată ce înaintând în cultură poporul, se ridică o samă de ómenî aleși, cari își légă gândirile de scrisóre și astfel le împărtășesc și altora, — se nasce în curênd și limba literară, limba celor cultî, limba scrierilor.

Lucrul se petrece astfel.

Cel ce s'a încercat de-a scrie mai ântâi așa, ca să fie cetit și să placă cele cetite în cercuri cât mai largi în popor, acela s'a folosit se înțelege de limba poporană cunoscută lui, adecă de unul dintre dialectele saũ graiurile provinciale ale limbei întregi.

Scrierea lui, în urma genialității autorului, răspândindu-se îndemnă și pe alții a'și pune gândirile lor în scris. Aceștia însă ca să ajungă la trecerea, la care a ajuns scrierea primului, vor scrie și ei tot în aceeași limbă, în același dialect, în același graiũ provincial, — fiindcă acesta s'a dovedit a fi potrivit pentru de-a fi înțeles de toți și de-a se puté esprima gândiri mai înalte cu el.

Astfel cu timpul cei mai mulți, cari vor încerca să scrie, vor scrie în același dialect ca cel dintâi, care i-a captivat prin scrierea sa*). — În școle éráș nu se va învăța și vorbi decât tot numai acest dialect cult, acest dialect al cărților: *dialect literar*.

Primul stadiu decî al formării unei limbî literare este: că unul dintre dialectele saũ graiurile provinciale poporane devine dela o vreme singur folosit în scrierile cărturarilor.

Litera scrisă are putere mare asupra limbei. Limba poporană, care în gura poporului trăiesce în cea mai mare libertate, schimbându-se în continuu cu fie-care generațiune de ómenî, — prin aceea, că ajunge a fi scrisă, devine legată, ficsă, puțin espusă schimbării.

---

*) Se înțelege, că în acelaș timp de obicei se fac încercări de mai mulți, fără de-a sci unii de alții, astfel apar primele scrieri în diferite dialecte și vor trece mulți ani la mijloc până va eși unul învingătoriũ peste celelalte și va deveni dialect literar, ór pe urmă limbă literară. Așa s'a întâmplat la noi Românii, după cum vom vedé mai târziu. (v. P. II, §. 6.)

Dialectul literar față cu dialectul poporan este ca o apă, pe care ai bălăcit-o, din viă, șerpuitoare, variabilă ce-a fost, ai prefăcut-o într'o suprafață liniștită, nemișcată: stabilă. Pe când dialectul poporan șiruesce vesel mai departe, când se strîmtă, când se lărgesce în cursul său, mai scade, mai crește, încât la o mai mare depărtare, abia îl mai recunoști, că e aceeași apă cu aceea din lacul luciu și nemișcat al dialectului literar.

Cum se esplică puterea acésta a scrierii în legarea și oprirea 'n loc a dialectului literar?

Etă cum. Toți cei ce scriu dintre urmași află limba scrisă a înaintașilor lor, pe acésta o învață și o privesc de cultă și de singură potrivită a se scrie în ea. Óre nu facem și noi în școlă tot așa? Cetim pe Alecsandri, Odobescu, Slavici, C. Negruzzi etc., pentruca să ne însușim limba lor, pe care o ținem mai potrivită și mai frumoasă. Astfel urmași după urmași folosesc aprópe neschimbat dialectul literar de dinaintea lor, care astfel devine staționariu. Dar dialectul poporan în același timp, nefiind legat prin scriere, s'a schimbat în continu în gura poporului, așa încât după câteva sute de ani dialectul literar se deosebesce acum ca limbă literară fórte mult de tóte dialectele limbei poporane. Aceste s'au schimbat fórte, limba literară puțin.

Câtă vreme dar *limba literară* se distinge prin *stabilitate*, cea *poporană* se caracteriséză prin *variabilitate*.

Dacă trec mai multe sute de ani, póte 1000 de ani și mai bine la mijloc, dela momentul nasterii unei limbi literare, — diferența între limba literară și cea poporană — în urma stabilității celei dintâi și a marei variabilități a celei de a doua — póte să ajungă așa de mare, încât poporul de rînd nu mai înțelege limba cãrturarilor sêi, ba chiar și cãrturarii trebuie s'o învețe ca pe o limbă străină, ca s'o înțelégă și să póta scrie în ea. O limbă literară ajunsă până ací se numesce **limbă mórtă**, — *mórtă*, pentrucă nu mai are un popor viú, care s'o vorbescă.

Limba mórta apoi se pune mai curînd orî mai târziu la o parte, și poporul își face o nouă limbă literară din vr'un dialect poporan al său.

Limbî mórte sunt d. es. limba latină, elină (antică), sanscrită, paleo-slavică și altele.

§. 14. Originea limbilor romanice.

Tóte cercetările nóstre făcute în §-ul 11 asupra însușirilor comune ale limbilor romanice ne-aũ îndreptat la fie-care pas atențiunea asupra unei legături ascunse, ce este între aceste și limba Romanilor de odinióră: *între limba latină*. Cu cât ne-am lãrgi mai mult cercetările nóstre asupra asemnãrilor dintre limbile romanice, fiã acele de natură fonetică, fiã morfologică sau lexicală, cu atãt mai neîndoiósã ne-ar apãré legătura dintre limba latină și tóte limbile romanice de ađi și cu atãt mai sigurã conclusiunea, cã *limbile romanice trebuie sã fiã înrudite cu limba vechiului popor roman*.

Trebuie sã ajungem deci pebasa asemnãrilor făcute la douë constatãri:

- 1) cã *limbile romanice tóte sunt înrudite între olaltã,*
- 2) cã *tóte limbile romanice sunt înrudite și cu limba latină, ađi o limbă mórta.*

Întrebarea este acum, care este raportul lor de înrudire între olaltã? Staũ ele între olaltã în raportul înrudirii dintre surori, sau în acela dintre mamã și fiică, sau într'alt raport de rudeniã?

Cercetãrile amênunțite ale linguiștilor aũ condus ia rezultatul, cã *limbile romanice de ađi, așa dar limbile: italiană, romãnă, francesă, spaniolă, portugesă și rheto-romană staũ între olaltã în raport de surori, avënd tóte drept limbă mamã: limba vechiului popor roman, din care s'aũ desprins și s'aũ dezvoltat întru ființe deosebite în decurs de récuri îndelungate.*

Tot cercetãrile făcute asupra limbilor romanice,

cu deosebire cele în privința schimbării înțelesului cuvintelor clasice latine și a introducerii de vorbe latine neesistente în limba latină clasică (v. §. 11, 3., pct. 1 și 2), — au arătat, că nu latina clasică este mama, din care s'au desprins limbile romanice de aăzi, *ci limba latină poporană. Decî limbile romanice sunt ficele limbei vechi poporane a Romanilor.* Din acésta abia ne-aũ rămas câteva urme slabe, cari însă tóte dovedesc adevărul afirmațiunii de sus.

§. 15. Timpul și modul formării limbilor romanice.

Limba latină poporană își avea și ea dialectele sale ca tóte limbile vii. Unele dintre aceste dialecte în urma întinderii enorme a imperiului roman de pe timpul din urmă al republicei și începutul împărăției, s'au îndepărtat foarte de-olaltă prin colonisările făcute pretutindenî de Romani. Căci așa era usul Romanilor. Ei își asigurau țerile și popóarele supuse prin o pază puternică de coloniști, cari tot odată erau propagatorii limbei și ai culturii romane în acele țeri străine.

Astfel se coloniséză de cătră Romani încă în sec. II. înainte de Christos *Hispania*, în secolul I. a. Chr. Gallia și în sec. II. după Christos noua provincie Dacia, cucerită definitiv de împăratul Traian la 107 după Christos.

Coloniștii erau de obicei de viță latină din Italia, sau astfel de străini, cari cunosceau limba poporană latină. Aceștia aducând deci cu sine limba latină poporană în dialectul, pe care 'l vorbiau, continuau a 'l vorbi și 'n noua lor patriă. Dar dialectele aceste latine în urma distanței mari geografice, prin care erau despărțite de-olaltă, precum și în urma deosebitelor influințe esterne, a deosebitului fel de amestec cu alte limbi în Hispania, cu altele în Gallia, — s'au di-

ferențiat tot mai mult între olaltă, devenind tot atâtea limbă poporane romanice. Limbile aceste poporane 'și-au păstrat până la un timp drept limbă literară pe cea latină, apoi după ce se deosebiră prea tare de ea, o lăpădară și trecând vécurile de réstriște ale năvălirilor barbare, începură a 'și crea din sine limbile lor literare proprii.

Astfel s'a născut din amestecul limbei latine poporane a coloniștilor romani cu elemente celtice și iberice în Hispania limba *spaniolă și portugesă*, — din amestecul cu elemente gallice și germanice în Gallia limba *francesă*, — din amestecul cu elemente dacice, în Dacia: limba *română*. — Limba *italiană* este continuarea dialectelor poporane latine din Italia, cari au primit mai târziu în sine și elemente gallice și germane.

Tóte aceste s'au petrecut cu deosebire în timpul începutului erei creștine, așa încât limbile romanice de ađi în sec. VII—IX după Christos au trebuit să fi fost deja formate.

---

§. 16. Originea limbei latine.

Ómenii de sciință totdeuna nemulțamiți cu constatarea unor rezultate ulterióre numai din niște lucruri și fapte premerse cu mult înainte, — nu s'au putut mulțumi nici pe terenul lingvistic numai cu rezultatele constatate asupra înrudirii limbilor romanice între olaltă pe de o parte și cu limba vechiă latină pe de altă parte, — ei cercând a pătrunde în întunerecul unor vremi și mai vechi, decât cele ale formării limbilor romanice, 'și-au pus întrebarea: bine, limba vechiă latină fica cărei limbă este? se înrudesce ea cumva cu vr'o altă limbă vechiă?

Și cercetările grele întroduse de linguiști n'au rămas fără rezultat. Ei au găsit rudeniă vechi de-ale

limbeii latine și ne-au indicat și limba, care a trebuit să fi fost limba ei mamă și tot odată limba străbună a mai tuturor limbilor vorbite ađi în Europa.

Astfel din asemănările de tot soiul ce s'aũ dove-dit că există între limba vechiă latină, grecescă, san-scrită (din India), persică, gotică (vechia germană), pa-leoslavică (vechia l. slavă) și celtică s'a constat fără îndoială, că aceste limbi vechi, ađi mórte tóte, ale căror fice mai trăiesc numai, aũ fost între olaltă surori, tocmai așa, precum surori între olaltă, sunt limbile romanice de ađi. Fiind însă ele surori, aũ trebuit să 'și aibă și ele mama lor comună, din care s'aũ desfăcut odinióră, formând mai atâtai dialecte și pe urmă limbi de sine.

Dar pe câtă vreme din tóte limbile amintite ni s'aũ păstrat mai multe monumente până ađi, monu-mente de-acum 1500 până în 3000 de ani, pe atunci din limba lor mamă nu ni s'a păstrat nici o urmă directă.

Limba străbună a limbilor romanice de ađi nu o cunóscem. Existența ei aparține unor timpuri, a căror amintire din cauza vechimii mari nu s'a mai păstrat până ađi, *ea este o limbă preistorică a unui popor prei-storic*. Limba acésta străvechiă și poporul acela preistoric, care a vorbit-o și care va fi trăit cu multe mi de ani înainte de Christos, linguiști aũ numit-o limba **arică** primitivă, saũ **indogermană** saũ **indoeuropeană**. Ea este limba străbună, saũ cum se numește în lingui-ștică: limba **primitivă** a acelei mari familii de limbi, care se numește *familia limbilor arice saũ indogermane*, familiă, din care face și limba nóstră românească parte.

~~~~~

§. 17. Despre Indogermanii cei preistorici.

Am ȃis, cã limba primitivã indogermanã nu ne este cunoscutã. Ea aparține unor timpurĩ, cãnd nu se scria încã. Cu tãte aceste noi din celelalte limbi vechĩ, fice de-ale ei, pe carĩ le cunãscem, putem sã ne facem o imagine despre ea și ce e și mãi însemnat, putem sã ne formãm o icãnã chiar și despre starea culturalã și socialã a aceluĩ popor strãvechiũ, care a fost proto-pãrintele marelui familii indogermane.

Și aci vom avé ocasiunea sã vedem slujba cea mare, ce pãte s'o aducã lingvistica comparativã pentru istoriã, fiind ea singurã în stare sã arunce cevaș luminã și asupra unor timpurĩ atãt de vechĩ, din carĩ de altfel mãi nimic nu scim.

Spre arãtarea feliului, cum pãte servi limba (cu a cãrei studiere scim cã se ocupã lingvistica) drept mijloc de-a cunãsce stãri atãt de vechĩ ale popãrelor, din carĩ alte urme nu s'au pãstrat, vom lua un exemplu ușor de înțeles.

Sã ȃicem, cã un strãin nu scie nimic despre poporul romãnesc, dar apucã odatã în mãnã un dicționarũ al limbei vorbite de acest popor necunoscut lui. O simplã cercetare a tesaurului nostru lexicãl îl va lumina deja în multe privințe asupra Romãnilor. El va afla d. es., cã Romãniũ (poporul de rĩnd) aũ cuvintele: casã, plug, secerã, seceriș, strugure, vin, cules, vitã de jug, plugariũ, cioban, oieriũ și din aceste va trebui sã concludã, cã Romãniũ nu sunt un popor sãlbatic, care sã se hrãnescã din vãnat, din fructe de codru, fãrã aședãminte, vagabund, — ci cã ei sunt un popor aședãt, agricultorĩ sau viticultorĩ, ómeni deprinși cu munca cãmpului, cãci de altfel nu ar avé în limba lor vorbe pentru niște lucrurĩ, pe carĩ nu le aũ, nu le cunosc, sau nu le 'ndeplinesc.

Ètã dar cã strãinul curat numai din materialul lexicãl al limbei romãne 'și-a putut face o icãnã ge-

nerală despre starea de cultură, în care se află poporul românesc.

Acésta este calea, pe care studiând limbile poți arunca o privire și în timpurile cele mai vechi.

Comparându-se tezaurul lexic al limbilor vechi indo-europene, cari au trăit secolii îndelungați despărțite de olaltă, fără ca popóarele să aibă habar, că ele sunt de aceeași origine, — vom regăsi la tóte unele numiri de lucruri de aceeași rădăcină comună. Aceste numiri atunci vor fi evident din tezaurul vechi lexic al popórelor indogermane, rămase de pe-atunci, de pe când ele încă nu s'au desfăcut de-olaltă și risipit în lumea largă. Er dacă aceste vorbe se adună la un loc, din ele ne putem forma o icónă despre starea culturală a Indogermanilor primitivi.

Urmând acéstă cale linguiștiu au făcut câteva constatări fórte interesante în privința Indogermanilor primitivi.

În chipul acesta s'a constatat, că străvechiul popor indogerman înainte de despărțirea sa în Indi, Perși, Elini, Latini, Germani, Galli și Slavi, nu era încă un popor agricultor, ei se afla pe trépta culturală a păstorilor, care este inferióră agriculturii. Ferul și metalele peste tot încă-i erau necunoscute și uneltele și armele sale erau făcute din pétră, lemn și óse. Vechii Indogermani sciaú numéra până cel puțin la 100. Dintre animalele de casă aveau deja îmblândite vaca, calul, óia și cânele; locuințele lor erau la început caréle făcute de ei însiși, cu cari umblau căutându'si cele mai potrivite locuri de pășunat, mai pe urmă ședeau în bordele și colibi. Ei sciaú împleti, tórce și țese lâna de óie, făcându'si îmbrăcăminte din ea; trăiau sub conducere de clan (un fel de regi); aveau cunoscință despre un Dumneđeú mare și puternic, care stăpânesce peste tóte și pe care 'l numiau cu diferite numiri.

Étă o mică icónă culturală a aceluí străvechiú popor, icónă, care s'a putut construi numai prin studierea limbilor.

§. 18. Gruparea limbilor.

Cercetările făcute de lingvistica comparativă nu s'aũ mărginit numai asupra domeniului limbilor indo-germane, ele aũ cuprins tóte limbile cunoscute de pe pământ (la număr vr'o 900). Mai dinadins aũ fost studiate limbile din Europa și Asia.

Resultatul acestor cercetări a fost constatarea, că limbile acestor continente forméză după originea lor 4 mari familii (divisiunea **genealogică**):

- 1) Familia *chineză* (înrudirile acesteia încă nu sunt studiate)
- 2) „ *turanică* saũ *ural-altaică*
- 3) „ *semită*
- 4) „ *arică* (indogermană).

La familia atâtia aparține limba chinezescă, la cea turanică între altele limba maghiară și turcescă, la cea semită: limba arabă și iudovescă. Familia arică o cunoșcem.

Familiile aceste după structura lor gramaticală (divisiunea **morfologică**) forméză trei grupe mari de limbi.

Grupa atâtia este a **limbilor isolătore**; aceste exprimă tóte relașionile gramaticale cu cuvinte deosebite (isolat), nu aũ suficse, nu aũ declinașion, nici conjușion. Limbă isolătore este cea chineză. D. es. „*ghin*“ înșamnă în limba chineză „*om*“, „*kiai*“ = mulșime; dacă Chinezul vrea să șice: „*șmeni*“, șice: „*ghin kai*“ douș cuvinte de sine, pentru a arșta aceea ce noi exprimăm cu o singură vorbă declinată.

Grupa a doua morfologică este a **limbilor agglutinante***). Agglutinante sunt limbile turanice. Aceste represintă o trșptă mai înaintată, întru cât rădăcinele de cuvinte primesc *suficse* pentru de-a exprima rapor-

---

*) Dela vorba latinescă „*agglutinare*“ (glutinum = cleiũ), a lipi cu cleiũ, a *innădi*.

turile logice dintre lucruri. Er suficsele aceste *nu se contopesc într'un* întreg cu rădăcina, ci se *innădesc* numai, așa că rădăcina se poate despărți ori când ușor de sufics, fără ca să fiă supusă la schimbări. D. es. în limba maghiară: *kert-nek* = grădinei, *kert* = grădină; *nek* = sufics; în altă espresie poți lua suficsul *nek*, îl prefaci în rădăcină și-î adaugi alt sufics d. es. — *em*, *nek-em* = mie. Suficsul se poate deosebí tot-déuna ușor de rădăcină, ér acésta nu se modifică aprópe de loc de dragul suficsului.

Așa sunt limbile agglutinante.

Familia limbilor semitice și indogermene forméză a treia grupă morfologică, grupa *limbilor flecsionare*^{*)}, care este cea mai înaintată. La grupa acésta suficsele sunt cu desevêrsire contopite cu rădăcina cuvintelor, așa încât cei ce vorbesc aceste limbí habar n'aú, de compozițiunea vorbei. Să luăm d. es. vorba románescă „*ochiú*“, ea s'a compus din rădăcina „*oc*“ și suficsul „*(u)liú*“, dela lat. „*oc-ulus*“. Deja Romaniú nu mai aveaú consciința deosebirii între rădăcina „*oc*“ și suficsul ulterior „*ulus*“, ér noi cu atât mai puțin; „*ochiú*“ ni se pare o singurá vorbă simplă.

Comparând aceste trei grupe mari de limbí nu e cu putință să nu venim la idea, că structura lor gramaticală represintă în realitate nu trei grupe cu totul disparate, ci numai trei stadii mari ale aceluiași proces de desvoltare:

stadiul prim al limbilor celor mai vechi, în cari fie-care cuvânt trăia *singur*, de sine, fără ajutóre străine, —

stadiul al doilea, când unele cuvinte slăbesc și devin suficse, pentru de-a se *alia* cu alte cuvinte după trebuință, —

stadiul al treilea, când suficsele își pierd tótă independența și se *contopesc* într'un întreg nedespărțit cu rădăcina cuvintelor.

^{*)} Dela vorba latinéscă „*flexere, xi, xum*“ = a în-
covoia.

Cu alte cuvinte linguiștii admit, că: odinioară, cu mii de ani înaintea Indogermanilor, limba lor străbună a putut să fie izolătoare, va fi devenit apoi agglutinantă și pe urmă a ajuns flecsionară; — și de altă parte: că limba chineză de ađi peste mii de ani póte să devină agglutinantă și peste alte mii de ani, flecsionară.

Astfel ni se impune și pe terenul linguistic vecinica lege a *desvoltării*, care a produs tótă mulțimea de variațiuni în lume și va continua a le spori până'n infinit.

PARTEA II.

Istoria limbei române.

§. 1. Originea limbei române și primele urme de limbă daco-latină.

Despre limbă *românescă* nici de cum nu pöte să fiă vorba înainte de secolul II d. Chr., ci numai *după* timpul acesta. Căci anul, în care cuceresce Traian Dacia definitiv, prefăcându-o în provincie romană, este anul 107 după Christos. Abia dar dela timpul acesta începând pornesc coloniile „de pe tot rotogolul împărăției romane“, pentru ca să se așeze acî și să exploateze bogățiile acestei nouă și prea frumoșe provincii, care se întindea înspre ost până către granițele Moldovei, înspre vest până la Murăș și Tisa, ér la sud până la Olt și Dunăre.

Între coloniștii aduși erau Grecii din Asia mică, și Traci, dar se vede, că cu timpul toți aceștia împreună și cu Dacii rămași 'și-au pierdut graiurile lor particulare, primind drept limbă de comunicațiune în Dacia limba latină poporană sau „*rustică*“ a coloniștilor romani. *Acastă limbă latină rustică vorbită întări de coloniștii romani, mai târziu de toți coloniștii Daciei Traiane este începătura limbei noastre românesce.*

Că limba această latină poporană din Dacia a trebuit să împrumute unele și altele însușiri și vorbe dela cele-lalte, cari au dispărut pe urmă, este evident. Putem vedé și ađi cum limbile vii influințéză una asupra celei-lalte, cum lasă urme una în cealaltă. Așa d. es. mulți Români, cari au trăit la un loc cu Maghiarii dic hârdău (bute), harâng (clopot), cocie (trăsură), etc., tot vorbe trecute prin contact din limba maghiară într'a noastră. Așa vor fi trecut și în limba aceea rustică din Dacia unele vorbe dacice, grecesci, a căror urmă ađi însé după 1700 de ani s'a pierdut.

Vorba e însă, că temelia, baștina limbei noastre românesce este limba latină și anume acel „sermo rusticus“ latin, care era vorbit în Dacia de coloniștii romani.

Dialectul acesta pe la finea secolului al II a trebuit să se fi lătit deja foarte în Dacia întrégă și pe la mijlocul sec. III. d. Chr. să fi stîns mai de tot pe celelalte limbi din sînul coloniilor.

În timp de un secul și jumătate ea se tot dezvoltă, așa încât la mijlocul sec. III. ea trebuia să fiă deja un grai provincial destul de bine distins de celelalte dialecte romanice, ea se putea numi dialect *daco-latin* sau *daco-roman*.

Că toate aceste nu sunt góle presupuneri, se póte dovedi și cu fapte, anume cu inscripțiuni ce s'au păstrat de pe timpul provinciei romane în Dacia (107—274).

Așa între altele s'a găsit în băile vechi romane de aur dela Roșia o tablă cerată din anul 160 d. Chr., scrisă tótă latinesce, conținend un contract de vîndare și cumpărare. Contractul este scris în limba latină literară, care era limba scrisă a acelor timpuri; — dar între martorii iscăliți se află și unul, care precum numele îl arată, era Grec, acesta nesciind limba literară latină, s'a iscălit în limba latină poporană a Daciei, pe care trebuia s'o cunósce din contactul viu de tóte zilele, în care trăia cu coloniștii romani ai provinciei.

Étă iscălitura acestui Grec:

„*Alexandrei Antipatri secodo auctor signai*“; ceeace în l. lat. clasică s'ar exprima așa: *Alexandri Antipatri secundus auctor signavi*.

Din tecstul citat recunóscem dialectul poporan latin din Dacia, vedem prima pornire spre formarea limbei românesce. Așa în vorba *secodo* se cunósce tocirea lui **s** la sfêrșitul masculinelor, ceeace este o caracteristică generală a limbei românesce; — dar și mai interesantă este vorba *signai* în loc de *signavi*, unde în silaba primă vedem **e** în loc de **i**, ér pe a doua și a treia silabă o vedem contrasă prin elidarea lui **v** într'o

singură silabă; astfel, încât orî cine pôte să recunoscă ușor, că cuvântul *segnai* este întru tóte identic cu cuvântul românesc de ađi *semnai*; într'acesta numai **g** s'a acomodat înaintea lui **n**, trecënd în **m**.

Alte rămășițe vechi de limbă dacolatina mai consemnăm în următoarele.

În niște inscripțiuni dela anul 167 se găsesc cuvintele:

remasisse, abuerat, abere, abiturum, în loc de (re)mansisse, habuerat, habere, habiturum. Fonetica acestor cuvinte correspunde pe deplin cu fonetica limbei române; așa și noi ăicem: **rēmas** și nu *rēman*; *a avé* și nu *a haré*.

O altă inscripțiune ăice:

Domno et dominae Satrius Felix, în loc de *Domino et dominae Satrius Felix*, — aci dar vedem éráș clar, cum dialectul daco-latin într'adevér era începătura limbei române de ađi, căci și noi ăicem nu *domin* și *dómină*, ci *domn* și *dómnă*.

Pe o statuă reprezentând pe un băiat tiner s'a aflat indicarea scrisă: **Primavera**, o vorbă neclasică, în loc de „**ver**“, — dar identică cu vorba noastră de ađi *primăvară*.

Tóte aceste dovedesc decî, că în Dacia se vorbia limba latina într'un dialect poporan, care diferia în multe privințe de latina clasică și care avea deja în sine însușirile principale ale limbei române de ađi, a cărei primă urđire o și represintă.

§. 2. Viața limbei române după a. 274.

Dacia devenită provincia romană la a. 107 d. Chr. din nenorocire nu putú să stee vreme mai îndelungată sub stăpânirea binefăcătoare a imperiului roman. În timpul acesta se încep năvălirile órdelor barbare, cari veniau potop din răsărit, amenințând cu nimicire tótă cultura romană.

În secolul al III-lea după Chr. năvălesc asupra imperiului roman Goții cu atâta vehemență, încât cea mai desperată apărare în contra lor părea a fi zadarnică. Era prea întins imperiul roman, pentru de-a fi lesne apărarea imenselor sale hotare.

Între astfel de împrejurări împăratul Aurelianus socotì să mai strângă hotarele împărăției sale de cătră nordost și la anul 274 dădù ordin legiunilor, ce se aflau în Dacia, ca s'o părăsescă și să trecă în Moesia (Bulgaria de ađi), care fiind îngrădită de Dunăre și Marea neagră era mai ușor de apărat în contra barbarilor. Cu ocasiunea acésta s'aũ retras din Dacia mulți și dintre cetățenii ei, cu deosebire ómenii avuți, orașenii, cari într'o țară espusă barbarilor și neapărată de oști nu mai puteau să petrecă.

Dar dacă s'aũ dus bogătani și soldați, pustiă de locuitori totuș n'a putut să rămână Dacia. A trebuit să fi rămas aci țărănimea, adecă o parte din agricultori și mai toți viticultorii, căci așa este firea poporului țeran aședat, el nu'și părăsesce pământul iubit de frica unor primejdii cât de mari, mai cu samă atunci, când trebuia să credă, că acele primejdii sunt trecătoare.

Că viața acestei poporațiuni mici rămase în Dacia și după retragerea legiunilor romane, a trebuit să fiă foarte amărită și espusă la mari și continue primejdii, se pôte ușor înțelege. Căci de-acum Dacia devine boulevardul deschis al barbarilor, prin care trec cu mici intreruperi în vreme de vr'o mii de ani nesfârșitele lor cete. Între astfel de împrejurări Dacolatini rămași aci aũ trebuit să părăsescă șesurile Ardélului și să se retragă pe la pólele munților, ale căror văi, plaiuri și poiene puteau oferi scutițe naturale pentru vremuri de năvăliri. Orașele se deșertară, ne mai rămânend din ele de cât cenușă caldă și pietri sfărmate de năvălitori. Êr în spre munți puținii locuitori sunt nevoiți a se ocupa în parte mai mică cu agricultura, dar mai cu samă cu păstoritul. Astfel trăiesc străbunii noștri o

viață de păstori pe platourile munților Carpați*), ștergându-li-se din minte în vremea îndelungatelor vecuri negre lumina culturii romane de odinioară.

Limba, ca cel mai fidel tovarăș al acestui popor muntean, a trebuit să împărtășească, ca și la bine, așa acum și la rău, sôrtea poporului său. Din bogată ce fusese, a trebuit să sërăcescă și ea, din cultă ce-a fost a trebuit să devină mai ordinară și ea, din orășenescă ce-a fost, a trebuit să devină rustică.

Acesta este timpul când limba daco-latină se formeză definitiv, când ea din limbă daco-latină devine limbă românescă.

Caracteristic este pentru formarea acésta a limbei românesce în privința lexică faptul, că pierdându-se cuvintele latine, cari indicau ocupațiunile mai înalte culturale și obiectele vieții orășenesci, — s'aũ păstrat pe o scară foarte întinsă cuvintele latinesce, cari indicau ocupațiunea păstorescă și în parte pe cea agricolă.

Astfel d. es. s'aũ păstrat până ađi la noi o mulțime de termeni latini pe terenul ocupațiunilor păstoresce, așa sunt:

vită, ôie, berbece, miel, boă, vacă, taur, junc, junincă, vișel, capră, ied, porc, scrófă, câne, cățel, cal, épă etc.;

păstoriũ, pëcurariũ, oieriũ; a pasce, a mulge, a tunde, a adăpa;

lână, caș, chiag, lapte, érbă, fên, paie;

pășune, munte, rîpă, vale, silhă (= pădure), staul, etc.

Mai puține sunt cuvintele de origine latină păstrate pe terenul ocupațiunilor agricole, un semn și acesta, că Românii s'aũ ocupat mai puțin cu agricultura; — astfel de vorbe sunt:

a ara, arătură, a sëmëna, a secera, grâu, orđ, pâne.

---

*) Date sigure rëmase de pe atunci nu avem despre acésta, dar din tôte împrejurările cunoscute concludem, că probabil așa s'aũ petrecut lucrurile.

§. 3. Primele urme de limbă românească în Moesia.

Alătura cu dialectul dacolatîn era lătit în Moesia un dialect frate cu cel din Dacia: dialectul moeso-latin. Acesta s'a dezvoltat de sine din amestecul coloniștilor latinî cu Traci și Greci și se va fi întărit mult prin emigrațiunea Dacolatînilor dela anul 274.

Noi în istoria limbei române nu'l putem trece cu vederea fiind raportul lui atât de intim cu limba românească de ađi, încât unii istoriografi și linguiști cred chiar, că obârșia neamului și limbei românesce este de-a se căuta pe țărmul drept al Dunării până pe la litoralul mării adriatice (Roessler, Hunfalvy, Réthy), ceea ce însă nu este probabil.

Urmele rămase din acest dialect sunt de natură de-a ne pute permite să le numim primele urme ale limbei *românesce*. Ele se află păstrate în scriitorii bizantinî și datéză din jumătatea a doua a sec. VI. după Christos.

Procopius, un scriitoriu bizantin, care a trăit sub domnia lui Justinian (527—565) vorbind într'o carte a sa despre castelele zidite saú reparate de Justinian ne-a păstrat și unele numiri de castele, cari după tótă probabilitatea sunt românesce, așa d. es.: **Skeptekasas** (= șapte-case), **Loupofantana** (= lupu-fântână), **Gemelomounte** (= Gemelo-munte).

O altă urmă mai interesantă și mai neîndoiósă se găsește la doi scriitori bizantinî de pe la sfârșitul secolului VI. după Chr.: **Theophanes** și **Theophylactus Simocatta**. Sunt cuvintele (la Theophanes):

torna, torna fratre! ér la Theophylact:
retorna, retorna fratre!

Etă istoria acestor prețiose cuvinte.

Era la anul 580 după Christos. Chaganul Avarilor prăda cu oștirile sale imperiul bizantin. Doi duci romani Comentiolus și Martinus, aseunși cu oștile lor în

Balcani au pornit să-i prăpădescă. În calea acesta alor se întemplă, că unui ostaș, care era 'n avangardă, îi cade sarcina de pe cal; un alt ostaș din urmă observând acesta îi strigă să se întórne: „(re)torna (re)torna fratre“. Aușind soldații acest strigăt, în credința că era comandă de retragere, fug cu toții înapoi.

Vorbele citate sunt evident cuvinte românesce din limba Moesolatinilor, căci Theophylactus nu uită să spună în istorisirea sa, că cuvintele acele au fost rotite „în limba ținutului“.

Atât despre limba română din Moesia.

§. 4. Înriurirea slavă asupra limbei daco-române.

Până pe la sfârșitul secolului VI. limba daco-latină s'a dezvoltat de sine, ferită de înriuriri străine, căci deși barbarii treceau în intervale când mai mari, când mai mici, prin Dacia, — ei se străcurau peste șesurile ei tot așa de iute, după cum veniau.

Dar în timpul amintit în părțile sudostice ale Daciei, îndeosebî în Moldova de așî și în Muntenia până ta Olt, se aședă un nou popor barbar, numeros și puternic, dar totuș cu o fire mai domólă și aplecată spre agricultură: *Slavii*.

În decursul secolului VII ei se întind în continu asupra aprópe a întregului teritoriú al Daciei, așa dar și prin Ardél, adecă peste locurile, din carî o parte — în deosebî cele muntóse — erau ocupate de Români.

Slavii se vede a se fi împrietinit în curênd cu Români. Aceștia își părăsiră cu 'nctul munții, se trăsără tot mai mult la pólele lor și începură a se îndeletnici mai tare și cu agricultura și a se amesteca cu Slavii de pe șesuri.

Slavii deși au trebuit să fie la număr neasămănat mai mulți decât Români, totuș trăinicia elementului

romanic și alipirea cătră limba strămoșescă și cătră deprinderile părintesci fură cu mult mai puternice în Români. Astfel nu numai că Români nu 'și-aŭ perdut limba și naționalitatea lor, adecă nu s'aŭ slavizat, ci tocmă din contra Slavii s'aŭ românizat. Vor fi trecut a bună samă vr'o 4—5 secoli la mijloc până s'a fi efectuit acéstă contopire, fapt este, că în sec. XIV. deja Slavii sunt dispăruți din Ardél, Muntenia și Moldova.

Se înțelege, că contopirea unui popor străin atât de numéros nu s'a putut întempla, fără de-a 'și lăsa urmele sale până ađi în limba românescă. Și 'ntr'adevăr nici una dintre înriuririle străine, de cari a avut parte limba românescă în decursul vécurilor următore, nu se póte măsura nici pe departe cu mărima influinței slave.

Dar e caracteristic pentru limba română, că dacă o cercetăm în acest punct, vedem, că tótă acea enormă influință slavă se mărginește aprópe exclusiv numai asupra elementelor *lexicale*. Ér *morfologia* limbei române a rămas cu totul nealterată tot așa de romanică, ca și morfologia celorlalte limbă romane.

Cum se esplică fenomenul acesta?

Étă cum.

Scim din viața de tóte ڃilele, că douē limbă învecinate se influințeză reciproc. Români, cari locuesc între Maghiari, primesc din limba acestora elemente lexice, asemenea și Maghiarii din limba Românilor conlocuitori. D. es. Români, cari petrec în contact cu Maghiarii ڃic: „Ia-ți *clopul* și închide *caputul* când eși“ = „Ia-ți *pălăria* și închide *pórta* când eși“, — apoi „el șade *altal* peste deal“ = el șade *dincolo* de dél“; ér unii dintre Maghiari, cari locuesc printre Români (Ciangăii) ڃic: „*meringya van a străjezába*“ = sunt merinde în straiță, etc.

Din aceste exemple se vede, că tóte împrumutările, ce 'și-i le face o limbă deja *formată* sunt de natură mai ales *lexicală*. Cuvântul străin întră ușor în limba vecină, dar imediat ce a intrat se supune noului stăpân, ér acest nou stăpân este morfologia limbei, sunt formele flecionare, cari rămân nealterat aceleși și cari

la o limbă formată deja nu se mai împrumută. — Astfel vedem în exemplele citate cuvântul străin *klop* dela ungurescul *kalap* (= pălărie) intrat ca provincialism în l. românească, dar declinat românește și nici că ne putem închipui o limbă românească, în care s'ar pute dice „a klop“, „a klopnak“, sau „a pălăria-nak“.

Repetăm deci că *temelia unei limbi sunt formele ei flecsionare: morfologia* și că acesta la o limbă deja formată nu primesce forme străine gramaticale.

Ce urmăză de-acî?

Urméză, că, dacă morfologia limbei noastre cu tótă înriurirea cea mare slavă a rămas curat romanică, atunci *limba română pe la an. 600*, când vor fi început Românii a se amesteca cu Slavii, *a trebuit să fi fost deja o limbă formată.*

Dacă însă a rămas cruțată *morfologia* limbei noastre de morfologia limbei slave, cu atât mai adânci urme ni s'aũ păstrat în limba noastră din vechia și marea înriurire a limbei slave în tesaurul nostru *lexical.*

Etă un mic conspect de cuvinte slavice din cele multe sute, pe cari le avem în limba noastră: *duh, taină, prinos, sfînt, raiu, prasnîc, besnă; — prietin, rudeniă, tovarăș, jupân, cnéz, sobor, bogat, voinic, tîerg, uliță, dajdiă, rod, nărod. slujbă; — noroc, graiă, grijă, cinste, vrajbă, obraz, veselie, odihnă, vréstă, poftă, pagubă, ispravă, bôlă, gâlcévă, obiceiă; — plug, greblă, răzor, țelină, mîriște, snop, clăie, căpiță, brazdă, slănină, etc.*

§. 5. Viața limbei române dela 1300 până la 1650.

Influița slavă asupra limbei române nu încetéză cu disparițiunea poporațiunei slave din Muntenia, Ardel și Moldova, ci ea se continuă și după aceea în vreme de peste 300 de ani, dar în altă formă.

Mai nainte înriurirea era pricinuită prin contactul viu și ținic și prin absorbirea Slavilor conlocui-

tori, adecă a fost o înriurire sêvêrșită de poporul de rînd asupra poporului de rînd.

Deși Slavii ca popor aũ dispărut, dar ei aũ lăsat din instituțiunile lor culturale multe drept moștenire Românilor, cari cam pe la 1300 se constituiesc în state mai mari, înființând Muntenia și Moldova. Două dintre principalele instituțiuni pentru o țară aũ primit Româniĩ drept moștenire dela Slavii la întemeierea nouelor state române: *organisațiunea de stat și biserică*. Cu acestea împreună a rămas Românilor și limba vechiă slavă, care acum deveni *limba oficială* atât a statului, cât și a bisericii, în Ungaria se înțelege numai a bisericii.

În nou înființatele țeri române domnitorii își scriu decretule, își dau diplomele, aduc judecări, țin consultări în afaceri de stat cu boierii tot numai în limba slavă; — în bisericile române preoții cetesc evanghelia lui Christos slavonesce, cantorii cîntă texturi slavone, cărturarii învață scrierea și cetirea slavonesce.

Astfel în timpul acesta limba slavonă deveni órecum limba literară a Românilor, o limbă literară, din care însê poporul nu înțelegea nimic. Și a durat starea acésta, cum am mai đis, peste 300 de ani. Ne putem decĩ ușor imagina, că împrejurarea acésta a trebuit să fiă și mai departe cu înriurire asupra limbei române, dar că înriurirea acésta era parte de altă natură ca cea de mai nainte, parte cu mult mai slabă.

Era *de altă natură*, pentrucă cei direct și mai puternic influințați prin limba slavonă a statului și a bisericii aũ fost și rămas cei din clasa cultă. Er o înriurire, care atinge mai tare numai înteligența unui popor, este totdeuna mai trecătoare, *mai ușoră*, fiindcă ființa unei națiuni, caracterul ei, n'o constituie clasa cultă, espusă la multe înriuriri străine și schimbări, ci poporul, care e cu mult mai tare, mai conservativ.

În popor nu s'aũ păstrat din acésta înriurire slavă nici pe a decea parte atâtea urme, precum s'aũ păstrat din perioada precedentă. Cuvintele slave intrate în rēstimpul acesta în limba românescă se rapórtă mai tóte

la viața de stat și la cea bisericească; astfel sunt numirile de funcționari, ca: *vodă, vornic, postelnic, păhar-nic, vlădică, duhovnic, sfetnic, crîsnic*, etc., *boier, cnéz, cucernic, bogoslov*, — apoi cuvintele: *jertfă, ecteniă, cădelniță, vecer-niă, utreniă, spovedanie, post, propovăduire, pomână, clopot, mo-litvă, céslov. mucenic, slavă, praznic*, etc. Dar chiar și dintre aceste multe cuvinte au dispărut în zilele noastre, fiindcă s'au schimbat sau au dispărut lucrurile, pe cari le însemnasă, ori s'au înlocuit cu cuvinte mai moderne.

Dar dacă în popor n'a fost așa de mare înriurirea limbei literare slave, cu atât mai mare a fost acéstă înriurire asupra limbei literare române, care în periodul acesta ne apare pentru prima-óră în niște traduceri de cărți bisericesci făcute mai cu samă în decursul se-colului al XVI.

Acele prime texte românesci, primele începuturi pentru viitorea limbă literară română, ne apar foarte influințate în tóte privințele de limba slavă. Nu numai mulțimea cuvintelor slave din ele, ci și aședarea sintactică a vorbelor imiteză limba slavonă, străină pentru noi.

De pe la sfârșitul sec. XVI. începând se scrie tot mai mult românesce, tot mai mult și mai bine; Români cu încetul încep a se emancipa de sub influința slavă și merg — sub presiunea reformațiunei lui Luther și Calvin — până de-a scóte din stat și din biserică limba slavă. Acésta se întemplă în tóte țerile locuite de Români cam în același timp: între anii 1630—1650.

§. 6. Originea limbei literare române.

Ne aducem aminte de deosebirea ce am stabilit între limbă poporană și limbă literară. Scim, că la început popórele se folosese numai de limba lor de tóte zilele, care am numit-o limbă poporană. Basa unei limbi literare se pune din momentul, când apar primele scrieri ale unui popor. Limba depusă în acele

scrieri este începutul, din care se poate desvolta cu timpul o limbă literară unitară pentru poporul întreg.

Fiindcă primii scriitori într'o limbă se folosesc totdeauna în scrierile lor de dialectul local, ce se vorbește în părțile lor, — de aceea trece mult timp la mijloc, până când ese învingător unul dintre cele-lalte dialecte scrise, în care s'aũ scris opurile cele mai de valóre, mai cu gust și de ómeni mai luminați. Acest dialect ajunge cu timpul dialectul general al tuturor cărților scrise și astfel ficsându-se prin scrisóre devine *limbă literară*.

Scim că timpul dintre anii 1560 și până la a. 1650 este acela, în care se pornesce mai din-adins la Români producerea de cărți scrise românesce. Acesta deci este timpul, în care trebuie să căutăm originea limbei noastre literare, întrebându-ne, din ce dialect poporan și-a luat ea începutul și în urma căror împrejurări a învins cutare dialect, care ne este ađi limbă literară.

Dacă cercetăm literatura scrisă a Românilor din răstimpul amintit, vom vedé, că la început apar în scrieri paralele și independent de-o-laltă 3 dialecte*): a) *dialectul muntenesc*, b) *dialectul ardelén de nordvest* și c) *dialectul moldovenesc*.

Caracteristica principală a acestor dialecte o cuprindem în următoarele:

a) **dialectul vechiũ muntenesc** se distinge prin păstrarea neînmuiață a labialelor **b**, **p** și **f** înainte de **i**, sau înainte diftongului **ie**; — d. es. **fier** (nu: „**χ**ier“), **pierzi** (nu: „**ch**ierzĩ“), a **fi** (nu a „**χ**i“.) Altă caracteristică a acestui dialect era, că nu avea sunetul **d** (dz), ci numai **z**; „**zic**“, nu „**đic**“;

b) **dialectul vechiũ ardelean de nordvest** se caracteriséză prin rotacisarea lui „**n**“ între 2 vocale, d. es. *bire* = bine; *Domireca* = Duminecă; — acesta se observă și ađi în graiul provincial al Moșilor, cari **đic** d. es. „**irimă**“, în loc de „**inimă**“.

*) Cuvântul „*dialect*“ aci nu este de a se lua în înțeles strins, deoarece deosebiriile, după cum vom vedé, sunt foarte puține și mai cu samă numai fonetice. Sunt de fapt trei graiuri provinciale, nu trei dialecte.

c) **dialectul vechiū moldovenesc** păstrează pe lângă **z** și sunetul **đ** (dz) și are cele mai multe labiale muiate înainte de **i** și **ie**, ca d. es. a **χi** (= a fi), **χiară** (= fiară).

În dialectul *muntenesc* sunt scrise toate cărțile tipărite la Brașov între anii 1560—1580, apărute mai cu samă sub îngrijirea diaconului Coresi.

Dialectul *ardelran de nordvest* se găsește în așa numitele *tecste mähăcene* din *codicele Sturzan*, un manuscris vechiū din comuna Mähaciū de lângă Turda, scris între anii 1580—1619 de popa Grigorie din Mähaciū.

Dialectul vechiū *moldovenesc* ni s'a păstrat în diferite scrieri din prima jumătate a sec. XVII., precum sunt de es. cronică lui Ureche, cărțile metropolitului Varlaam al Moldovii, și în documente publice.

Atât numărul, cât și antăietatea după timp, precum și încâtva importanța cuprinsului lor, au făcut ca tipăriturile brașovene dela 1560—1580 să asigure dela început o preponderanță dialectului muntenesc, în care erau ele scrise, față cu celelalte dialecte.

Dar până la anul 1650 cu toate aceste nici unul dintre dialecte nu devenise încă un dialect literar general.

La a. 1648 apare la Alba-Iulia *Testamentul noū* cu introducerea ieromonacului *Silvestru* din Muntenia, scris în dialectul muntenesc cu multă frumuseță, ușurință și claritate de stil.

Astfel cartea acēsta întărește foarte mult dialectul muntenesc în literatură față cu celelalte dialecte. Dialectul acesta devine tot mai general și în sfērșit după aparițiunea Bibliei mari de Bucuresci din anul 1688 el își asigură stăpânirea ca limbă literară a Românilor.

Limba noastră literară de ađi s'a dezvoltat deci din vechiul dialect literar muntenesc.

§. 7. Probe din dialectele vechi literare române.

I. Dialectul muntenesc.

a) (Din Psaltirea lui Coresi, 1577.)

Tecstul Coresian.

săinvie dumnezeu și săse răsipescă dracii lui. și să fugă de fața lui cei ce nu iubescū elū¹). 2. cumū piñare fumulū așa săpiarâ. cumū topêstese cêra de fața focului, așa săpiarâ păcătoșii de fața zeului. 3. e²) derepții săse veselêscâ săse bucare între zeulū, și săse îndulțescâ înveselie. 4. cântați zeului cântați numelu lui. cale faceți ce sue spre apuse. domnulū numelia lui și bucurativâ întrânsū. 5. turburâse de fața lui tatâlū săracilorū, și județū văduolorū dumnezeu înloculū sfîntū alū său. 6. zeulū duce unii cu cugete încasâ. și scoate ferecații cu bărbâtie. și așa ce mânia ce via înmormente. 7. doamne cândū eșii ai între oamenii tăi. cândū trecēi înpustie. 8. pământulū cutremurâse.

Traducerea modernă a Psaltirei.

Scôle-se D-đeu, risipescă-se dușmanii seî, și să fugă de dinaintea lui cei ce'l urêsc. 2. Cum se spulberă fumul, așa să-i spulberî, cum se topesce cêra înaintea focului, așa să pêră nelegiuiri de dinaintea lui D-đeu, 3. ér cei drepti să se bucare și să laude înaintea lui D-đeu, și să se veselêscâ în desfêtare. 4. Cântați lui D-đeu, psalmodiați¹) numelū lui, faceți calea celui ce călătorește prin deșerturi. „Iahu“ este numele lui și bucurați-vê înaintea lui. 5. Părinte al orfanilor și judecător al văduvelor este Dumneđeu în sfîntul seū lăcaș. 6. D-đeu așadă pe cei singuratici în familiū, scôte pe cei încătușați la fericire; ér cei-ce se abat locuesc pe pământ sterp. 7. Dumneđeule, când ai eșit înaintea poporului tēū, când ai pășit în pu-

¹) elū = accusativ fără „pe“,

²) e (dela lat. *et*) = și, ér.

¹) psalmodiați = cântați în psalmi.

și ceriul pică. de fața zeului sinainū. de fața zeului lu israilū. 9. ploae cu voe împărțiveri doamne dostoiniciei tale. și nu putu, etu³⁾ sfrășișio. 10. viile tale viu întrânsu. gotovitai⁴⁾ cu dulcēța ta mēseriului⁵⁾ doamne. 11. domnulū déde cuvântulū dulce spunū cu silā multā. 12. împăratul silnicū iubitulai. cu frāmsētē casei săîmpartă folosū. 13. déca durmire tu pre mijlocū de hotarū. arepile porumbuli argintite și înmijlocū de umelele lui înlucire de aurū. 14. cândū înparte de ceriū împărații sprinsū. zăpădēștese înselmonū. 15. pădurē zeului, pădure grasā. pădurē înkegatā, pădurē grasā. 16. derepcevā țare pădurile înkegate, pădurē ce dulce vru zeulū săvie întrānsā. că domnulū întrā până încumplitū⁶⁾. etc.

³⁾ etu (e + tu) = și tu.

⁴⁾ a gotovi = a prepara, pregăti.

⁵⁾ méser (dela miser lat.) = sērman, nenorocit, asupra.

⁶⁾ în cumplit (= în complet, dela lat. compleo=umplu, împlinesc, încheiū) = în sfērșit, în veci.

stiū, 8. cutremuratu-s'a pământul, ceriurile înseși vērșatu-s'aū (în ape) înaintea lui D-đeū, chiar și Sinaiul cutremuratu-s'a înaintea lui D-đeū, D-đeul lui Israil. 9. Cu plōie înbelșugată stropit-ai D-đeule moștenirea ta și slabă fiind ai întărit-o. 10. Turma ta locui (trăi) întrēnsa, ei când era asupra pregătīt-ai bunurile tale Dumneđeule. 11. Domnul dă cuvēt, mare este oștirea vestitorilor lui. 12. La auđul lui regiū oștirilor fug și dōmna acasă împarte prada lor. 13. Odiehnit-ați în staulele vōstre (strălucind ca) aripele argintii ale porumbulii și ca penișul lui, ce bate în verde și auriū. 14. Atuncea când Atotputernicul împrăsciând pe împărații din ea, a înalbit (cu ósele lor) muntele Salmon. 15. Munte înalt (este) muntele Basanului, munte cu piscuri multe (este) muntele Basanului. 16. De ce priviți cu pismă munților cu piscuri multe la muntele, (pe care) alesu'l-a D-đeū (sie'si) de locuință? Da, Iehova va locui (pe el) în etern!

b) (Din prefața Testamentului nou de Bělgrad*) 1648)

Predoslovie¹⁾ cătră cetitori. Cetitorilor, întraastă sfn'tâ carte, milă pace și sănătate dela Tatalū, Domnulū nostru Is. Chs.

Începeniia ceștii sfn'te cărți trebuiaște să știți și să înțelegeți, despre ceste lucruri carele sânt scrise pre rându.

1) Acest testament lau început al izvodii²⁾ Ermonach Selivestru, den porunca și kelșugulū³⁾ măriei sale⁴⁾. și elū s'au ustenit cât s'au putut. și curând îi sau tãmplat lui moarte. iară noi socotind și luind aminte găsitamū multă lipsă și greșiale în scriptura lui pentru neînțelesulū limbiei și cărții grecești, pentr'acéia noi amū începutū dintăiū alū posledui⁵⁾ și unde n'au fostū bine amū isprăvitū și amū împlutū și amū toemitū diin cătū amū pututū. Ce⁶⁾ numai acasta să știți, că noi namū socotitū numai pre un izvod⁷⁾, ce toate căte am putut afla grecești, și sârbești și lătinești, carele au fostū izvodite de cărtulari⁸⁾ mari înțelegători la carte greacă, lém cetitū și lémū socotitū⁹⁾, ce mai vartosū némū ținut de izvodulū grecescū.

2) Acasta încâ vom să știți, că noi în cestū Testamentū întâiū amū pusū șuma¹⁰⁾ la toate capetele și în șumă sântū stichuri, carele arată mai pre scurtū lucrurile ce sântū scrise întracel cap, pentru să sâ afle mai indegrabâ ce va vré să caute; și în toate capetele toate soroacele¹⁾ lémū pusū cu numărū, pentrucă mai în toate limbile vedemū că au acestū izvodū de scriu cu stichuri, pentru că foarte lesne a găsi indegrabâ ce veri vré să cauți în numărul soroacelor.

*) Alba Iulia, Gyulafehérvár.

1) *predoslovie* = precuvântare, prefață,

2) *a izvodi* = a traduce,

3) *kelșug* (dela ung. költség) = spese, cheltuială,

4) este Georgie Rákóczy, domnitoriul Ardélului.

5) *a posledui* (slav.) = a urma pas de pas,

6) *ce* = ci, însă, dar

7) *izvod* (slav.) = traducere, copii

8) *cărtulari* = cărturari

9) *lémū socotitū* = le-am considerat, nu le-am trecut cu vederea;

10) *suma* = cuprinsul, sumariul,

3) De această încă vomă să știți, că vedem că unele cuvinte unui léu izvodit întrun kip, alții intralt, iară noi lému lăsată cum aă fostă în izvodul grecescu, văzându că alte limbi încă le țină așa, cumi¹²⁾ synagoga, și poblicană, și gangrena, și pietri scumpe, carele nu să știu rumânește, ce sântă nume de oameni, și de lémnă, și de veșmente, și altele multe, carele nu să știu rumânește ce sântă, noi încă lému lăsată grecește pentru că alte limbi încă léu lăsată așa.

4) *Acăsta încă vă rugămă să luați aminte, că rumânii nu grăescă în toate țările întrun kip, încă neci întră țară toți întrun kip, pentracăia cu nevoe poate să scrie cineva să înțelgă toți, grăindă ună lucru unui întrun kipă, alții întraltă kipă, au¹³⁾ veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescă întrun kipă. bine știmă că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii acăia sânt buni carii îmblă în toate țările, așa și cuvintele acélă sântă bune carele le înțelgă toți. și dereptă acăia némă silit de în cât am putut, să izvodim așa cum să înțelgă toți. iară să¹⁴⁾ nu voră înțelge toți, nu de vina noastră, cei de vina celuia céu răsfiret rumânii pri întralte țără, de șau mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți întrună kipă.*

5) Mai apoi¹⁵⁾ de toate rugăm pre cetitorii ceștii cărți să nu ne giudece numai de câtă până nu voră socoti izvoadele și veți afla pre ce cale amă îmblatū. Adevărū și noi oameni sântem și am putut și greși, săva¹⁶⁾ că am silită de în câtă am putut să nu greșim. Mai vartosū de toate pré această némă silită să ținem înțelesul duchului sfântū, că scriptura fără înțelesū iaste ca și trupulū fără sufletū. Acăsta poftimă dela tatălū dumnezău . . . Amin. ¹⁷⁾

¹²⁾ cumi; — completéză înțelesul așa: „cum sunt d. es. cuvintele următoare.“

¹³⁾ au = sau, ori

¹⁴⁾ să (lat. si) = dacă,

¹⁵⁾ mai apoi = la urmă,

¹⁶⁾ săva = deși, măcar,

¹⁷⁾ Școlariul să'și dee sama la sfârșitul fiecărui aliniat despre ce vrea să ăică editorii cărții.

c) (Din biblia de Bucuresci 1688, cartea Genesis,
cap 1, v. 1—13.)

Dumnezeiasca scriptură véke și noaâ. Faceré. cap 1.

1. De'nceput au făcut d'mn'zău ceriul și pământul. 2. Iară pământul erà nevăzut și netocmit, și întunérec și zăcé désupra preste celú fără de fund, și d'hulú lui dumnezău să purtà désupra apei. 3. Și zise d'mnezău să să facă lumină, și să făcú lumină. 4. Și văzú d'mnezău lumina că iaste bună, și osebi d'mnezău între mijloculú luminii, și între mijloculú întunéreculú. 5. Și numi d'mnezău lumina zio, și întunéreculú numi noapte. și să făcú sară, și să făcú diminéță ză¹⁾ una. 6. Și zise d'mnezău: facă-se întăritură în mijloculú apei, și să fie osebitoare între apă și între apă, și să făcú așa. 7. Și făcú dumnezău întăritura,²⁾ și osebi dumnezău între mijloculú apei care era suptú întăritura, și între mijloculú apei ce erà désupra întăriturii. 8. Și numi d'mnezău întăritura, ceriu. și văzú d'mnezău că iaste bine, și să făcú sară și să făcú diminéță, zi adoa. 9. Și zise dumnezău: adune-se apa cé de supt ceriu, într'o adunare, și să să ivéscă uscatulú. 10. Și numi dumnezău uscatulú pământú. și adunările apelor numi mări și văzú dumnezău că iaste bine. 11. Și zise dumnezău: răsară pământulú buruiană de iarbă, sămănătoare sămânță după féliu-șú și după asămănare-șú, și lemnú roditoriu făcândú roadă, căruia sămânța lui într'ansulú după féliu-șú pre pământú, și fu așa. 12. Și scoase pământulú buruiană de iarbă sămănătoare sămânță dupre féliu și dupre asămănare, și lemnú roditoriu care face roadă, căruia sămânța lui într'ansulú, dupre némú pre pământú; și văzú d'mnezău că iaste bine. 13. Și să făcú sară, și să făcú diminéță, zi atreia.

1) ză = ță

2) întăritură = firmament.

II. Dialectul moldovenesc.

(Din cronica lui Ureche; prima jumătate a sec. XVII.)

*Predoslovie.*¹⁾

Mulți scriitori s'au nevoit de au scris rândul și povesté țărălor și au lăsat izvod pre urmă, și bune și răle să rămăe ficórilor și nepoțálor, să le ție céle bune de învățatură, iar céle răle ca să să poată feri, și să să socotéscă, și celor bune să urmăze. Și alții pizmuind (?) și însămnând, și scriind, cum și eu Grigorie Uréki, care den mila lui Dumneđău și al Domnului meu am fost Vornic Mare, cu multă nevoință²⁾ am cetit cărțile și izvoadele, și ale noastre, și celor străine, și am aflat cap și începătură moșilor³⁾ de unde au izvorât în țară și s'au înmulțat și s'au lățit, ca să nu să inee anii cei trecuți a toate țările; și apoi să nu să poată ști ce s'au lucrat, să să asemine ȕierelor și dobitoacelor celor mute și fără minte. Aceia urmând, și măcar că să află și de alții însemnate lucrurile țărâi Moldovii, apucatu-m'am și eu a scriere începătura și adaosul⁴⁾ mai apoi și scăderé,⁵⁾ care să vede că au venit în ȕilele noastre, după cum au fost întâiul⁶⁾ țărâi și pământului nostru a Moldovii. Că cum să tãmplă de sãrg⁷⁾ și adaoge pohoiiul apii, și iară și de sãrg scade și să împuținézá, așa s'au adaos și Moldova, care mai apoi de la alte țări s'au descălecat, și s'au lățat de sãrg și fără de zãbavă. Acele cercând le-am îndreptat cu nevoință, că nu numai letopiseșul nostru, ce (= ci) și cărți străine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitor de cuvinte deșarte, ce (=ci) de

1) Ortografia acestui text este de mai târziu. Cuprinsul textului să se espună de școlari propoziție de propoziție.

2) *nevoință* = zel, silință.

3) *cap și începătură moșilor* = originea strămoșilor

4) *adaosul* = mărirea, întărirea, sporul

5) *scăderé* = decăderea, reducerea

6) *întăiul* = începutul

7) *de sãrg* (de sãrg) = de grabă, iute,

drépte; că létopișetul⁸⁾ nostru cel moldovenesc așa scrie de pe scurt, că nice de viața Domnilor care au fost toată cârma⁹⁾ nu alége,¹⁰⁾ ne cum lucrurile den lăuntru să alégă, și pe scurt scriind și însemnând de la început până la domnia lui Pătru Vod(ă) Rareș,¹¹⁾ și s'au stâns; că de aici încoace n'au mai scris nimené. Nice este a să mirare, că scriitorii nostri n'au avut de unde stränge cărți; că de la locuitorii de 'ntăiu n'au aflat scrisori, că n'au lăsat, ca nește oameni neașăzaț și mai mult proști și necărturari, ce (= ci) și ei au scris mai mult den basne¹²⁾ și den povéști, ce au auđit unul de la altul. Ear scrisorile străinilor scriu pré larg și de agiuns, care au fost răvnitori și ھرbinț nu numai ale sale să scrie, ce (= ci) și céle străine. Și de acolo luând multe, și lipindu-le cu ale noastre vrémi potrivind, și am scris acest litopiseț, carele și de nu să va potrive pe la multe locuri, cel ce va ھی cu minte, gândescu, că nu mi va vinui; că de multe ori omul însuși céle ce véde cu okii săi nu poate să le pue pe rând, și multe amintéște, și au spune mai multe, au mai puține. — dar céle de demult și răsuflete de atăta vrémi de ani! — Ce (= ci) eu cum am aflat, așa am arătat. — Grigorie Ureki; Vornic mare.

III. Dialectul ardelean de nordvest.

(Fragment dintr'o predică scrisă de popa Grigorie din Măhaciū la 1619.)

Frați dragi! Ascultați sfânta ievanghelie, ce să grăiaște domnieluru-voastre, de bine socotiți și loați amente ce grăiaște Domneđeu.

Domnu Is. Hs. așa ھی să rugămu-ne, ievanghelie: „întră întru celariulū tău și închide ușa ta“. Tlăcova-

⁸⁾ *létopiseț* (slav.) = cronică.

⁹⁾ *cârma* = (aci): stăpânirea domnia

¹⁰⁾ *alége* = conține.

¹¹⁾ anul 1541, până la care ajunge cronica slavonă a lui Macarie.

¹²⁾ *basne* = basme.

nie,¹⁾ ce se dice înțelegere, așa dice: se te închidi într'ărema²⁾ ta de toate cugetele lumiei deșarte. — Evanghelie dice: „roagă-te Tatălui den ceriu în furișu³⁾ și tatălū tău va vedé în furișu, da-va ție aîave“. ⁴⁾ Acé dice: și Domneđeu va vedé irema⁵⁾ ta fără de hiclesug⁶⁾ și da-va ție în vedéré tuturoru. — Evanghelie: „roagându-vă să nu graiți rău, ca alte limbi pare-le amu că întru multe cuvente ale loru auđiți voru fi; nu vă asemărareți⁷⁾ loru“. Așa dice: nu cu irema să cugeți alte, e⁸⁾ cu limba se grăești gândindu într'aîure, ca ceia fățarnicii, că nu vere dobândi. — Evanghelie: „ști Tatălū vostru ce v'ară treboi, ainte încă de cerșotul⁹⁾ vostru“. Ști Dumneđeu iinrima¹⁰⁾ ta, și înțelége toate cugetele tale, și véde toate fățările tale și plecatul tēu aite¹¹⁾ încă de cuvântul tău. — Evanghelie dice: „așa amu¹²⁾ să vă rugați voi“. Voi, boteđații ce seți¹³⁾ în nomele Tatălui și Fiului și Duhului sfântū, să înțelégeți ce grăiți și cire¹⁴⁾ chemați întru agiutoriul tău, de nu cu irima se nu socotești ca ceia înturecații, cee ce au înturecatu după căsta lume deșartă, de nu voru se înțelégă biinrele¹⁵⁾ său. — etc.

¹⁾ *Tlăcovanie* (slav.) = esplicare (tâlcuire). — Să se observe cum tot textul se compune din citate scurte din sf. scriptură, explicate imediat.

²⁾ *ărema* (mai jos: *irema*) = inimă (rotacism!; —

³⁾ *în furișu* = în secret, în ascuns, în taină;

⁴⁾ *aîave* = în realitate;

⁵⁾ veđi nota 2.

⁶⁾ *hiclesug* (dela ung. *hütlenség*) = viclenia, gând rezervat,

⁷⁾ rotacism.

⁸⁾ *e* (dela lat. *et*) = și

⁹⁾ *cerșotul* = rugarea, implorațiunea,

¹⁰⁾ v. nota 2.

¹¹⁾ *aite* = înainte

¹²⁾ *amu* = acum

¹³⁾ *seți* = sunteți, (present, pers. 2. plur., deli *a fire*),

¹⁴⁾ v. nota 7.

¹⁵⁾ v. nota 7.

§. 8. Despre grafia vechiă română.

Tóte cărțile vechi românesce scrise și tipărite în secolii: 16, 17, 18 și la începutul secolului al 19-lea nu sunt scrise cu litere latine, ci cu litere *slave* numite **cirile**. Grafia ciriliană a fost împrumutată de Români de la Slavi, sub a căror îndelungată influință scim că au stat. Alfabetul cirilian își are numirea de la sf. Ciril, care dimpreună cu Methodiu a tradus sf. scriptură în limba vechiă slavă încă în secolul al IX d. Chr. Ciril atunci a combinat din alfabetul grecesc un alfabet deosebit slavice și acesta este alfabetul cirilian, sau **slovele** cum se mai numiau la noi.

Întă acest alfabet cirilic completat pentru trebuințele grafiei române.

а	А	az	a
б	Б	buche	b
в	В	vede	v
г	Г	glagoli	g [a, o, u]
д	Д	dobre	d
е	Е	iest	e
ж	Ж	jivete	j
ѕ	С	ziălo	dz, đ
з	З	zemiă	z
и	И	iije	i
і	І	i	i
к	К	caco	c [a, o, u]
л	Л	liude	l
м	М	mislete	m
н	Н	naș	n
о	О	on	o
п	П	pocoi	p
р	Р	riță	r
с	С	slovo	s
т	Т	tverdi	t
Ѹ Ѹу	Уу	uc	u
Ѷ	Ф	firt	f
х	Х	hiere	h

Ω	Ω	ot	o
Ϝ	Ϟ	ști sau ște	șt
Ϥ	ϥ	ți	t
Ϯ	ϯ	cîrîv sau cervu	é (cî)
ϭ	Ϯ	șa	ș
ϫ	Ϭ	ierŭ)	ă
ϭ	ϫ	ieri)	ă, ŭ
ϫ	ϫ	ier	é
ϫ	ϫ	ietî	îu
ϫ	ϫ	îu	îa
ϫ	ϫ	iaco	îe
ϫ	ϫ	îe	îa
ϫ	ϫ	îa	â
ϫ	ϫ	îus	în (i)
ϫ	ϫ	în	g (gî)
ϫ	ϫ	ge	es (x)
ϫ	ϫ	csi	ps
ϫ	ϫ	psi	th
ϫ	ϫ	fita	i
ϫ	ϫ	ipsilon	

Cifrele cirile.

А	1	І	10	Р	100
Б	2	К	20	С	200
Г	3	Л	30	Т	300
Д	4	М	40	С	400
Е	5	Н	50	Ф	500
С	6	Ѧ	60	Х	600
З	7	О	70	Ψ	700
И	8	П	80	ω	800
Ѧ	9	Ѣ	90	Ц	900
				А	1000

§. 9. Probe de grafiă ciriliană.

1. Psalmul I din Psaltirea Scheiană.

(Facsimil după manuscrisul dela sfârșitul sec. XV.)

ПѢРА. КЪ ПАРЕШЕДУРЕ;
 ФЕРИТЕБЖОБАТЬІЕНХ А
 МЪ ОЦЕЛАСФАПДЛЬ,
 НЕИХРАЦНЛОРЬ. ШИ
 ПРКАЛЪ ПЖКЖТЪ
 ШИЛОРЬ МХСТІА. ШИ
 ЛАШЕДЕРИЛЕРІЕРСЖО
 РИЛОРЬ ПОУШЕДЕ. ТЕА
 ЛЪЧА ДНДЛОУ, ДНАЧЖ
 АПЪЖКЪ ПЕРСОУ, А
 СЕ СЪІАШИНІА ПТА,
 ШИХИВАІСАЛЕНДОЖЕЪ,
 ДН ЛЪНГЖЕ ШИ ПІА ПЕ

Transcriere: D^aV^aŪ PR^oR^oCŪ ȘI ÎN — pâra^t. căⁿ-tare ședere. 1. — Ferice bărbatū ce nu — merge la sfatulū — necuraților. și — pre calé păcăto—șilorū nu stă. și — la șederile pierdăto — rilorū nu șede. ce (= ci) în légia d'nulu', învață — (întăia căⁿtecu^l, 1) — se duoa și noaptea. — și xiva ca leⁿnu^l răsă—di^t lângă eșitu^l ape —

Notă. — însămnă sfârșitul unui rind din manuscrisul.

(Continuare)

Е . ЧЕ О О ДЪ СЪХ ДЪ Р
ВРЪ М А С А . Ш И Ф РЪ
С А Л О У Н Д К А Д Е Ш И Т О А
П А КЪ ТЪ С Е Ф А Т Е Д О
С ПЪ Ц Е . П Ы А Ш А Н Е К О У
Р А Ц И Л О Р Ъ П Ы А Ш А . Ч Е
К А П О У Л Б Е Р А Т Е Ш МЪ Т О
Р Ж ВЪ Н Т О У Д Е Р Ф А Ц А
П А МЪ Н Т О У ЛЪ . Д Е Р Е П
ПЪ А З А М Х ВЪ РЪ Л В И Е Н Е
КЪ Р А Ц И Н Л А ЦЪ ДЪ . Н Е Т Е
П А К Е К Т О Ш И Н Р С Ф А
ПЪ Д Е Р Е П Ц И Л О Р Ъ . ДЪ
Ц И Д И О У К А ЛЪ Д Е Р Е П Ц И
Л О Р Ъ . Ш И К А ЛЪ Н Е К О У
Р А Ц И Л О Р Ъ П И Е Р Е : ~

Transcriere: e. ce rodu¹ său dă în — vrémia sa. și fruⁿ — ȃa lu¹ nu cade și toa — tâ cătă se face do — spēște. no (= nu) așa necu — raților ū no așa. ce — ca pulberia ce o măto — rā vāntu¹ deîn fața— pământulu¹. derep — tu acia¹ nu vuru învie ne — curații la gude^t. nece — păcătoșii în sfa — tu¹ derepților. cā — ști dmnul calé derepți — lorū. și calé necu — raților piere. —

II. Din tradițiunile istorice ale lui Ioan Neculce*).

О самъ де ксвинте че сѣнт аззите дин ом ꙗн ом, де оамени веки ши вѣтрѣни ши ꙗн летописеце нѣ сѣнт скресе; че с'ас скрис аиче дѣпѣ домниѣ а лѣи Стефѣницѣ Бодѣ ꙗнанте а домниѣ Давижеи Бодѣ.

Стефан Бодѣ чел вѣн кѣнд с'ас апѣкат сѣ факѣ мѣнѣстиреѣ Пѣтна, аѣ трас кѣ аркѣл Стефан Бодѣ динтрѣн вѣрѣс де мѣнте, че есте лѣнгѣ мѣнѣстире, ши ѣнде аѣ аѣиѣне сѣѣеата, аколо аѣ фѣкѣт пристола ꙗн олар, ши есте мѣлат лок де ѣнде аѣ трас пѣнѣ ꙗн мѣнѣстире . пѣс-аѣ ши пре три воѣринаши де аѣ трас, пре вѣтавѣла де копн ши пре дои копн дин касѣ; дѣч ѣнде аѣ кѣзѣт сѣѣеата вѣтавѣла де копн аѣ фѣкѣт подрта; еарѣ ѣнде аѣ кѣзѣт сѣѣеата ѣнѣи копн дин касѣ аѣ фѣкѣт клопотница; еар ѣн копн дин касѣ зикѣ сѣ фѣ антрекѣт пе Стефан Бодѣ ши сѣ-ѣ фѣ кѣзѣт сѣѣеата антрѣн дѣлѣшел че се кѣамѣ Сион, че есте лѣнгѣ мѣнѣстире . ши есте сѣмн ѣн стѣлп де пеатрѣ, ши зикѣ сѣ-ѣ фѣ тѣлат канѣла аколо, дѣр антрѣс адевѣр нѣ се ѣше; нѣмаи оамени аѣша повестескѣс . фост-аѣ ши вѣсерикѣцѣ де лѣмн антрѣс ачел дѣлѣшел, ши с'ас рѣсипит фѣнд де лѣмн . ши аѣша аѣ фост фѣкѣт мѣнѣстиреѣ де фѣрѣмоасѣ тот кѣ аѣр полнтѣ зѣгрѣвалѣ, маи мѣлат аѣр де кѣт зѣгрѣвалѣ, ши пре дин лѣѣнтрѣс ши пре дин афѣарѣ, ши аконеритѣ кѣ пѣлѣме . зикѣ кѣлѣгѣри сѣ фѣ фост ши сѣѣешничѣле чѣле мѣри ши чѣле мѣчи ши полѣкандрѣс ши хора тот приѣне де арѣнт, ши пе ѣрмѣ сѣ ле фѣ лѣат ѣн домн ши сѣ фѣ фѣкѣт алтѣле де спѣжѣ, карѣле ам апѣкат ши нои . еар стрѣкѣндѣс-се ѣн клопот мѣре ла мѣнѣстире, ши фѣкѣнд кѣлѣгѣри клопотѣла а доа оларѣ, аѣ ѣнѣс ачесте тоате че скрис маи сѣс ꙗн клопот ка сѣ фѣ маи мѣре.

*) Ioan Neculce (născut pela sfârșitul sec. XVII, mort pela 1743) este unul dintre cei mai distinși cronicari moldoveni, ale cărui scrieri se caracterizează prin frumuseța deosebită a stilului. El a scris „*Letopisețul*“ Moldovei dela 1662 până la 1743. În fruntea letopisețului se află o colecție foarte interesantă de tradițiuni istorice (legende) sub titlul „*O samă de cuvinte*.“ Din aceste am reprodus aci trei legende despre Stefan cel Mare.

Стефан Бодъ чел бѣн кѣнд с'ас вѣтѣт кѣ
Хроит Знгѣрѣа прекѣм зик ѣни ла Кашин, еар летописецѣа скрие кѣ
с'ас вѣтѣт ла Шкее пе Сирет, аѣ фост кѣзѣт калѣа кѣ Стефан
Бодъ лн рѣвоис; еарѣ ѣн Пѣриче апродѣа 1-аѣ дат калѣа лѣи,
ши нѣ пѣтеа лн грабѣ лнкѣлека Стефан Бодъ финд ом мик
ши аѣ зис Пѣриче апродѣа : доамне еѣ мѣ воис фѣче о мовилицѣ
ши вин-о де те сѣе пе мине ши лнкалекѣ! ши с'ас сѣит пре дѣн-
сѣа Стефан Бодъ ши аѣ лнкѣлекат пре кал; ши аѣ зис атѣн-
чеа Стефан Бодъ : сѣраче Пѣриче! де оис скѣпа еѣ ши тѣ, атѣн-
чеа цѣи скимѣа нѣмеле дин Пѣриче, Мовилѣ . ши аѣ дат дѣмне-
зѣѣ ши аѣ скѣпат амѣндои, ши л'аѣ ши фѣкѣт боиер армаш
маре пре Пѣриче, ши динтрѣ ачел Пѣриче апродѣа с'ас трас неа-
мѣа Мовилѣцилор де аѣ аѣиѣне де аѣ фост ши домни динтрѣ
ачел неам . дар ши апрози атѣнче нѣ ера дин оамени проци кѣм
сѣнт акѣм, че ера тот фѣчюри де боиери, ши портѣа лор ера
лмерѣкаци кѣ шарванале кѣ каваниѣе . аша трѣѣѣе ши акѣм сѣ
се аѣле сѣѣѣи сѣ сѣѣѣжаскѣ стѣпѣнѣлѣи, ши стѣпѣнѣа сѣ мѣ-
лѣаскѣ пре сѣѣѣѣ аша.

Стефан Бодъ чел бѣн вѣнд сѣ меаргѣ ла бесѣ-
рикѣ лнтр'о дѣминикѣ димнеаѣѣ ла лнѣѣриѣе, лн тѣргѣ лн
Баслѣѣѣ, ши ешинд лн полимари ла кѣрциле домнеѣи че ера фѣ-
кѣте де дѣнѣѣа, аѣ аѣзит ѣн глас марѣ де ом стригѣнд сѣ
адѣкѣ бои ла пѣѣѣ . ши мѣрѣндѣ-се че ом есте ачела че арѣ
дѣминика, лндатѣ аѣ тримѣс лн тоате пѣрциле ка сѣ-л гѣ-
сеаскѣ пре ачел ом сѣ-л адѣкѣ ла дѣнѣѣа; ши л'аѣ аѣлат пре
ом лн сѣе пре апа Баслѣѣѣлѣи, кале де патрѣ чеасѣри арѣнд ла
о мовилѣ че се кѣамѣ акѣм мовилѣ лѣи Пѣрчел; кѣ пе ачел ом
лнкѣ лн кѣма Пѣрчел . ши дѣкѣндѣ-л пре ачел ом ла Стефан
Бодъ л'аѣ лнтрѣбат Стефан Бодъ, ел аѣ стригат аша таре,
ши пѣнтрѣ че арѣ дѣминика? ел аѣ зис : кѣ аѣ стригат ел сѣ
адѣкѣ бои ла пѣѣѣ, ши арѣ дѣминика, кѣ есте ом сѣрак, ши
лнтр'алте зиле н'аѣ вѣрт фратѣ-сѣѣ сѣ-л дѣе пѣѣѣлѣ, ши акѣм
дѣминика 1-аѣ дат . дѣчи Стефан Бодъ аѣ лѣат пѣѣѣлѣ фратѣ-
лѣѣ чѣлѣи богат, ши л'аѣ дат фратѣлѣи чѣлѣи сѣрак сѣ фѣе л лѣи.

N o t e .

prisană = candelă, lampă;

spijă = bronz;

șarvanale cu cabanite = un fel de pantaloni blăniți;

polimari = loc sfințit, sacristie.

III. Din fabulele lui D. Țichindél.)*

Лѣса шй Оуґрса.

Лѣса шй оуґрса, ас порнйт прин пѣдѣре къвтѣндѣ-шй чѣва лѣкк пентрѣ фѣаме; дѣчй ас ртимпинат амжндѣй оуґн чѣрв тѣнѣр шй грас, пре кáреле оуґнда де w пáрте, парѣ алтѣа де алтѣ пáрте, лѣсне л'ас принс, шй шморѣт; дѣпѣ ачѣла воинд сѣ-л рпартѣ р дѣав, фѣице-кáреле сокотѣ дѣпѣ фѣалеле лѣй чел гѣл, къ жѣмѣтáте рй е пѣцин, кѣчй фѣице-кáреле воѣ сѣ-л анѣт тот, саѣ ртрѣг. Ишá дáръ ас рченѣт пре лѣнѣгѣ дѣнса л се дѣпѣрá шй л се згѣржá пѣнѣ че ас сáвѣйт, шй ас къзѣт амжндѣй жос ла пѣмѣнт. Ипрѣ вѣлпѣк вѣзѣндѣ-й пре ей ашá дѣспѣрцицй зѣкѣнд, рчет, рчѣт ас трас чѣрвѣла. Лсѣ ей вѣзѣнд ачѣста ас зис ртре сине, авѣа мишкѣндѣ-се: хай! хай! рѣс норосошй, шй тикѣлошй де ной! штѣ, къ пентрѣ вѣлпе пѣцин де нѣ пѣрдѣрѣм кáпетеле, шй вѣáца нѣастрѣ; нѣ ам врѣт жѣмѣтáте, акѣма авѣм немѣка.

Лѣвѣцѣтѣрѣ.

Нѣсѣтѣрáрк шй лѣкомиá мйй де рѣвтѣцй адѣче асѣпра ваменилор, ачѣста сѣнѣнѣ (!. сѣмѣнѣ) прѣстѣндѣнк дѣспѣрцире шй незѣрй, дѣспáрте пре фѣáцйй чѣй динтр'ѣн трѣп шй пре прѣдѣнйй чѣй ювѣцй. Чѣй невѣнй! ничй къ шѣс кѣт е май мѣлат де жѣмѣтáте, де кѣт тот. Стрѣгѣ, желѣндѣ-се, вѣтрѣндá Исѣв, оуґн фѣричит кѣвѣнт, кѣрѣа, де пар оуґрмá ваменйй, фѣáрте норосошй ар фй: жѣмѣтáте кѣ рцелѣкѣре, шй кѣ дрѣтáте, пасте май мѣлат шй май спѣрник, кѣчй е кѣ вине-кѣвѣнтáрк лѣй дѣмнезѣс, де кѣт ртрѣгѣа, кѣ недрѣтáте шй кѣ влѣстѣм. Farina de diavolo, va presto in semola. Кѣ рцелѣпѣне грѣáре чѣмелитѣра италѣенѣскѣ, зикѣнд: къ фѣ-рйна дѣáволáлѣй де грáвѣ мѣрѣе р тѣрѣце, шй шрѣ: кáре кѣ недрѣтáте агонисѣкѣе, ачѣла кѣ дѣáволáа реснѣкѣе; шй: кá-оеле кѣ сѣспинѣриле алтора зндѣкѣе касѣ, нѣ-й вѣр вѣецѣй не-пѣцйй ртр'ѣнса. Пчѣсте адевѣрѣрй ашá сѣнт арѣтáте шй ко-носѣте, кѣт нѣ пасте де лйпсѣ л грѣй мѣлат пентрѣ дѣнсеа.

*) Dimitrie Țichindél a trăit la începutul secolului de față a fost profesor la Arad și a publicat la 1814 în Pesta o colecțiune de fabule.

Чѣска шй алте пасьрй.

Плегъндъ-шй пасьрйле пре вѣлтър къпетѣнїе сас рпъратъ, с'ас сфѣтъйт, ка ла зїва чѣ нѣмїтъ съ се адѣне тóате, шй фїесче-карѣ съ се арѣте де че е вѣнѣ . Пїча чѣсчей рї ерѣ рѣшїне а се арѣтѣ р мода са чѣ фїрѣскѣ, пентрѣ ачѣа стрѣн-гъндъ-шй де тóатѣ плáса де пѣне, с'ас рпестрїт, шй с'ас рпо-добїт; дѣпѣ ачѣа аѣ венїт ашѣ ртрѣ чѣле-л'алте пасьрй . Ма пасьрйле кѣноскънд виклешѣгѣл ей, аѣ венїт ла дѣнса, шй рчепънд а-шй змѣлце фїесче-карѣ пѣнеле, рѣмáсъ таръшй чѣскѣ.

Де лїчѣ фїесче-кареле тóате (! л. поате) лѣсне кѣнолце рце-лѣсѣл ачѣстїй фáвѣлй че ва съ зїкѣ, адекѣ : а нѣ се арѣтѣ ачѣа че нѣ е, нїчї а се фáче къ аре, чѣа че нѣ аре . Кѣ чѣска май де шменїе врѣ фї фóст, арѣтѣндъ-се р фїрѣ са адекѣ чѣскѣ, нѣ а се фї скїмѣат кѣ пѣнеле алтора.

Шóаречїй, шй клопоцѣлеле.

Шóаречїй аѣ афлѣт шаре-оунде доáш клопоцѣле, апóй адѣнъндъ съвор, с'ас сфѣтъйт, спре че лѣр пѣтѣ ртрѣвнїцѣ, ка съ ле фїе спре вре оун фолóс; оунѣл аѣ зис : къ съ ле лѣце ла май мáреле лѣр ла грѣмáзї, сас де коадѣ, съ-ї фáкъ шменїе шй съ сѣне . Чел май мáре дáръ, адекѣ вѣтáвѣ лѣс мѣлцѣмїт ла тоцї пентрѣ ачѣ чїнсте, шй таръшй ртр'ачѣ врѣме аѣ лѣпѣдáт де ла сїне ачѣ шменїе, кѣ карѣ нѣ ар пѣ-тѣ съ се нѣкѣкъ дн гáорѣ афáръ, ка съ нѣ-л аѣдѣ мѣца . Май пре оурмѣ лѣс венїт р гънд ка съ-л лѣце ла мотóкѣ каснїкѣлѣй де грѣмáзї . Лсъ штѣ алта май мáре нѣвоѣ, къ нѣ вѣ нїменѣ съ се прїндѣ де ачѣ мннѣнáтѣ експедицїе : вѣ-трѣнїй тримїт пре чей май тїнерї, тарѣ ачѣстѣк тоцї кѣ ш гѣрѣ, шй кѣ жѣрѣмѣнтѣрї ртрѣреск, къ ей дѣкторїа кътрѣ май мáрїй лѣр шй рнáлта чїнсте нїчї шдáтѣ нїчї де кѣм нѣ ш вѣр пѣне ла спáте, нїчї нѣ ш вѣр кълѣд, нїчї аша лѣкрѣ мáре, кареле нѣ съ атїнѣ де дѣншїй, пре сїне нѣ-л вѣр аѣд . Шй ашѣ с'ас лѣсáт лѣкрѣл пѣнѣ ла алт собóр шй пѣнѣ астѣзї.

§. 10. **Întroducerea grafiei latine la Români.**

După cum scim urme vechi din timpurile antice ale istoriei Românilor nu ne-aū rămas, pentru de-a puté proba, că Români s'aū folosit odinióră în scris de literele latine. Acésta se presupune numai, dar nu se póte dovedi.

Cea mai vechiă încercare, de-a scrie românesce cu litere latine, despre care avem noi scire, este de pe la anul 1593—5, când marele logofét al Moldovei *Luca Stroici* fiind esilat în Polonia, a scris la rugarea unui învățat polon drept probă de limbă românescă: „*Tatăl nostru*“ cu litere latine.

Étä cum a scris Stroici:

„*Parintele nostru ce iesti in ceriu, swinçaskese numele teu: se vie inpereçia ta, se fie voia ta, komu ie in ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre seçioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nostri. Si nu aducze pre noi in ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta inpereçia ssi putara ssi cinstia in veczij vecilor, Amen*“.

În sec. următoriu (XVII) mai apar doué catechisme, unul calvinesc și altul romano-catolic, făcute de străini, cu intenția de-a abate pe Români dela religia ortodoxă, — cari sunt scrise éráș cu litere latine.

Cu încercarea de-a întroduce din nou grafia latină la Români abia pe la sfêrșitul seculului trecut aū început să se ocupe câțiva bărbați distinși dintre Români.

Prima încercare seriósă de natura acésta a făcut-o marele învățat *Samuil Micul* saū *Klain*, care la anul 1780 edă împreună cu ilustrul *George Șincai* prima gramatică a limbii române sub titlul: *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae, Vindobonae*.

În gramatica acésta scrisă de altfel latinesce, cuvintele și citatele românesce sunt tóte scrise cu litere latine și anume astfel, ca din chiar felul cum este scris

cuvântul, cetitorii să pótă observa originea lui. Ortografia lui Micul-Klain este deci **ortografia etimologică**, pentru că ea *voiesce să releveze la scrierea fiecărui cuvânt totodată și originea, rădăcina, din care el se derivă.*

De-ací încolo încercările de-a scrie românesc cu litere latine se sporesc din și ce merge. Și împreună cu aceste încercări se ivesce acum tot mai grea și mai seriósă *cestiunea ortografiei*, adecă *cestiunea: cum să se aplice grafia latină pentru sunetele limbei române?*

Cestiunea acésta era grea, fiindcă alfabetul latin nu avea semne suficiente pentru multe sunete de-ale limbei române, cari în limba latină erau necunoscute. D. es. pentru sunetele *ѣ, ѡ, ѱ, ѳ*, alfabetul latin nu avea semne deosebite.

Toți învętații noștri din jumătatea primă a seculului de față se nisuiău a stabili ortografia română cu literele latine fără ajutor de semne. Mai toți în timpul acesta sunt *etimologiști*.

Ăci trebuie să amintim și de încercarea făcută între anii 1829—60 de a rezolva greutățile ortografiei prin un alfabet miest (cam ca alfabetul rusesc profan) constând parte din litere latine, parte din litere cirile și numit alfabetul *civil*. L'a întrodus mai întâi *Ioan Eliade Rădulescu* (1802—1872) la 1829 și 'l-au urmat în vreme de vr'o 30 de ani mai toți literații noștri.

La anul 1860 însé alfabetul pur latin devine general la noi, fiind ortografia folosită peste tot *cea etimologică*, pentru care mai mult stărue și pe care o stabilește învętatul canonic dela Blaj *Timoteiú Cipariu* (1805—1887)

În zilele de ađi direcțiunea etimologică în ortografia română a dispărut aprópe cu desevърșire, făcând loc direcțiunei numite: *fonetice*.

Fonetiști dic, să scriem cuvintele așa cum se pronunță, fără considerare la etimologia lor. Ei spre acest scop întrodue la scrierea literilor latine mai multe semne, spre a puté exprima tóte sunetele nóstre. Astfel spre a exprima sunetele: *u* și *и*, ei aplică lui *s* și *t*

câte o sedilă = ș, ț; pentru Ț și Ț introduc circumflexul ^ și semnul scurțimii ˇ de-asupra vocalelor, d. es. *â, ă*.

Principalul reprezentant al acestui fel de-a scrie românește a fost D-l *Titu Maiorescu* (1840—), profesori la universitatea din București.

Principiile ortografiei fonetice fiind cu mult mai lesniciose și deci mai practice s'aŭ lățit în curând printre Români, cu deosebire în România; de-acolo aŭ trecut prin anii 70 și în patria noastră.

Ortografia de care ne folosim noi, nu este curat fonetică, ci numai de jumătate, de ôrece ține samă la scris de etimologia cuvântului, însă numai între marginile cunoșterii limbei române.

Pe câtă vreme fonetistul radical admite pentru același sunet numai un singur semn grafic, orî de unde s'ar deriva acel sunet, pe-atunci noi admitem mai multe semne grafice pentru același sunet și scriem cu acela dintre ele, care corăspunde etimologiei sunetului, ér etimologia o urmărim numai între marginile limbei române. Fonetistul radical, spre pildă, scrie: „văzînd, cîntînd, șăd“, căci pentru sunetul **z** folosește numai un semn grafic, pe **z**, — (noi: când pe **z**, când pe **đ**), ér pentru **ș** numai pe **î** (noi: când pe **î**, când pe **â**, când pe **ê**, după sunetul pur, din care scim că se derivă). Noi am scrie vorbele citate așa: „vedënd, cântând, șed“.

---

§. 11. Probă de grafiă „civilă“.

DOP DE КЪЛЪТОРИЕ

Притъвара чеа верзие
Къ kosidaï азpie
Ми-ащ sosit воiос in даръ,
Дръгълига притъваръ!
Ш'ащ адъс ъп дълче соаре,
Ш'ъп sin плин de лъкримiоаре.
Ш'ащ адъс o лънъ плинъ
Ка s'o skalde in лъминъ.
Лънка pide ши'нверзедзе;
Доръ'n сзѣлет se trezeде.
Изворашъ лърдъ'e'n вале
Ши'ми адъче dop de кале.
Дадими, дадими аринiоаре
К'асд гласъpi de къкоаре.
Дадими аринi спринтинеле
К'асд глас de рiндънеле.
Съ тъ дък in депъртаре
Песте мъндi ми neste mare.
Съ тъ дък in лъмеа 'ntреаръ.
Ка o пасере прибаръ.
Дъче-м'аш in кале лънъгъ,
Дор съ нъ тъ маï ажънъгъ!
Дъче-м'аш ми м'аш tot дъче.
Дор съ нъ тъ маï анъче!

N o t ă.

Poesiôra acêsta este copiată din volumul I „*Doine și Lăcrimidre*“ al operelor lui Vasilie Alecsandri. Volumul acesta, apărut în ediția primă la anul 1853 în Paris, a fost tipărit întreg cu litere civile. Tot cu litere civile a apărut d. es. și prima ediție a poeziilor lui Andreiū Murășanū.

§. 12. Probă de ortografie etimologică.

Reproducem aci o parte dintr'un articol scris toc-mai în cestiune de limbă și ortografie de însuși *Timo-teiū Cipariū*. (Archivu pentru filologia și istoria, 1867, nrul 2).

ORTOGRAFI'A CUMU SE FIA.

Spre stabilirea unei ortografie romane cu litere latine, doua lucrure se ceru mai în a-ante de tote, — un'a că se fia liusiora, — a dou'a că se fia dupa natur'a limbei romanesci. Intrebarea vene, că dein aceste doua care e mai esentiale? si in casu candu aru veni in conflictu intre sene, care deintru inse ar' veni se se sacrifice celei alalte?

Fiendu scrierea unu ce practicū si miedilocu aflatu pentru viati'a practica, numai pote fi indoiera, cumu că omenii practici voru se stè cu totu de adensulu pentru pūntulu celu mai practicū: pentru liusioratate. Si fiendu că omenii practici sunt intru una mesura si intru unu numeru cu multu mai mare decâtu teoreticii, asia venindu lucrulu la votare, nu mai incape nece una indoiera, cumu că practicii, — cu liusioratatea, — voru triumfá.

Si cu totu dereptulu. Că ce, de ce scriemu? si pentru ce s'a aflatu scrisori'a? de cătu pentru că se ne sierbimu in usulu cotidianu'cu pen'a, cumu ne sierbimu cu limb'a — dein gura; si prein urmare intere-sulu fia-caruia dein noi este, sesi castige una atare liu-sioratate, desteritate si liutiela intru asta parte atát'a, cătu se „píraia“ pen'a pre chartía, cumu „píraie“ limb'a limbutiloru celoru buni de gura.

Dá. Celi ce patronescu asta teoria a „liusioratatei“ pote că-si voru fi uitatu, macaru că nu e liertatu asi uitá, cumu că ori ce liusioratate si desteritate cere unu esercitiu indelungatu, si că forà de atare esercitiu nece

una desteritate, nece de pena nece de limba, nu se castiga; — atât'a dein partea practica.

Inse si dein partea teoretica totu asia stà lucrulu. Că se ajungemu mai curundu la liusioratate, se cere una sistema seau norma, atâtu de scurta si asia de liusora, câta numai se pote cere de la una sistema, — seau mai bene se nu se cera nece una sistema, forà numai vre-o doue — trei regule, — seau fiendu că si regule-le inca pot fi grele, ele inca se fia pre câtu se pote de liusiore; cu unu cuventu, tote se fia liusiore, sistema, regule, esercitiu etc. etc. asia cât dein liusioratate in afora numai esimu.

Si in adev eru, dupa proverbiu: *stultum est facere per plura, quod fieri potest per pauciora*, — seau mai romanesc: lenesiulu mai multu alerga, scumpulu mai multu resipesce. De lene mare că se nu fimu costrinsi a invetiá regule multe si sistema grea, ne totu intorcemu giuru in pregiuru in tota viati'a, si nu mai ajungemu la scopu; candu una resoluțiune barbatesca si mai prompta decidendune a ne apucá forà intardiare de lucrulu si celu mai greu, ne face, se invingemu mai curundu greutatile fia câtu de mari, deca numai nu voru fi cu nepotentia, — decātu spaim'a si fric'a de greutati, si neresolutiunea urdita dein acea spaima nebarbatesca. etc.

§. 13. Limba română în sec. XVIII și XIX.

Scim de mai nainte, că la sfârșitul sec. XVII. dialectul muntenesc devine dialect literar foarte lătit între Români.

În sec. al XVIII limba română din principatele dunărene a fost supusă éráș unei mari influințe străine, influinții limbei *grecesci*, care încă de mai nainte a venit in contact cu cea română prin mulțimea Fana-rioșilor imigrați și aședați în principate.

Limba grecăscă în România era în sec. XVIII. aceea, ce fusese mai înainte limba slavă, adică: limba oficială a statului, a bisericii și a societății culte. Se vede de-acî, că inriurirea ei deși mare, totuș n'a putut să fiă prea trainică, de ôrece limba poporului de rînd a fost mai puțin alterată prin ea. Astfel în secolul trecut limba literară din România ni se presintă foarte împestrițată cu grecisme, ér limba poporului de altă parte sêracă și mărginită numai la trebuințele vieții simple țêrănesci. În Ardél și în Ungaria limba poporană era tot așa ca și în România.

Între astfel de împrejurări, când ôra redeșteptării sună și pentru Români, pe la sfêrșitul secolului trecut și începutul celui de față, — bărbații mari redeșteptători găsiră o limbă, care parte era încărcată cu elemente străine, parte era cu mult prea sêracă, pentru de-a se puté folosi spre lățirea unor învățături mai înalte.

Ce era de făcut?

Doué lucruri: 1) *curățirea limbei* de elementele străine netrebnice și 2) *înlocuirea* elementelor scóse cu *alte elemente pure*.

Cei dintâi scriitori redeșteptători, cari aũ observat scăderile limbei literare a Românilor dela începutul secolului de față, aũ înțeles sub curățirea limbei: îndepărtarea cu'nctul a elementelor nelatine din ea și înlocuirea lor cu elemente scóse din limba latină, singurul isvor pur pentru renoirea limbei române, după pãrerea lor.

Astfel se începe pe terenul studiului limbei române așa numita *direcțiune puristă*, ai căreia reprezentanți principali sunt: *Petru Maior*, *Treboniu Laurianu* și *Timoteiu Cipariu*.

Puriștii aveaũ dreptul să încerce a îmbogăți și curăți încâtva limba română, pentru de-a o face mai aptă spre propagarea unor idei mai înalte. Dar pe câtă dreptate aveaũ de-a face acésta, pe-atât de mult aũ greșit ei, când aũ cređut, că aduc un folos Românilor, dacã scot jumătate din vorbele înțelese de toți și în-

troduc tot pe atâtea alte vorbe neînțelese de mulțimea Românilor. Sub mâna lor limba românească își pierde tot farmecul său poetic, prin care se caracterisează și devine fără de vreme un fel de limbă mortă. — Puriștii ajung la cea mai mare trecere în Ardel și în decursul deceniului al VI. și al VII. al sec. de față sunt aproape singurii stăpâni pe terenul lingvistic la noi.

Dar și în contra lor, ca în contra orî cărei direcțiuni greșite, se formază o altă direcțiune mai nouă și mai sănătoasă. Numeroșii bărbați distinși vedând, că puriștii fac de bajocură cu latinismele lor limba română, pășesc pe față și-i combat cu tótă hotărîrea. În fruntea acestor contrari ai puriștilor stă D-l *Titu Maiorescu*.

Maiorescu și partisanii lui dic: e greșit a crede, că limba română cea adevărată are să fiă compusă numai din elemente latine; din contră, limba română are un tesaur lexical, a căruî basă este de origine latină, dar care s'a înavuțit în decursul secolilor prin miile de împrumutări din limbile străine, cu deosebire din limba slavă; a scóte deci aceste elemente tóte din ea însamnă a o ucide, a o face din românească neromânească, însamnă, a împinge limba română cu 1000 de ani înapoi. Acesta este punctul lui de vedere în privința curățirii limbei.

Ce privesce sporirea elementelor lexicale în limba literară, pentru de-a o face aptă spre propagarea ideilor moderne, D-l Maiorescu îndrumă pe literați a se adresa la popor și a căuta în limba poporului terminii potriviți, pe cari dacă-i găsesc, să-i introducă neapărat în limba literară, fiă ei de origine latină, slavă, sau altă. Ér în cas, că limba poporană nu ar dispune de terminii de aceștia, atunci numai literații să-și iee rețugiul la alte limbi. Dar pe când puriștii împrumutau numai din limba latină, Maiorescu recomandă spre acest scop în aceeași măsură și *limba francesă*, ca pe cea mai cultă și cea mai lățită dintre surorile neolatine.

Astfel în scurtă vreme *direcția nouă* ese biruitoare asupra puriștilor; literații noștri se pun pe studiul limbei *poporane* și împrăpătéză limba noastră literară

cu elemente vii scóse din gura poporului. Poporul acum începe să înțelegă ceea ce scriu cărturarii lui și limba noastră literară a devenit ađi un adevărat și puternic mijloc pentru lățirea culturii în poporul român.

§. 14. Inchieiere și încă o vorbă.

Ajungând la sfârșitul obiectului, ce ne-am propus a'l cunoște, să aruncăm din fuga ochiului o privire peste calea ce am parcurs până a ajunge ací.

Mânecând dela importanța, pe care o are limba pentru un popor, ne-am propus să ne cunoșcem limba noastră ca ființă, origine, poziție între celelalte limbi și pe scurt istoria vieții ei. Constatarea înrudirii dialectelor ei ne-a condus la rezultatul, că limba română odată a fost una, vorbită pe același teritoriú. Am arătat cum din diferențierea progresivă a dialectelor se nasc limbi nouă, despre cari ăicem, că sunt înrudite. Am căutat rudeniile limbei române și din asemănările făcute am constatat, că ea este înrudită cu limba franceză, italiană, spaniolă, portugeză și rhetoromană, formând împreună cu aceste familia limbilor romanice, cari sunt descendentele vechii limbi poporane latine. Cercetând rudeniile și originea acestei limbi am ajuns să stabilim o înrudire între multe limbi vechi, născute în decurs de mi de ani prin diferențiere dialecticală din o limbă preistorică: limba primitivă arică.

Am văđut după aceea cum studiul limbilor póte să arunce o rađă de lumină și în timpurile preistorice, deslușindu-ne stări și fapte atât de vechi, despre cari pe altă cale nu ne-am puté câștiga cunoscințe. Am închieiat în urmă partea lingvistică comparativă prin aceea, că am indicat alătura cu familia arică și alte grupe de limbi, vorbite mai cu samă în Europa și Asia.

În partea a doua am cercat să arătăm modul formării limbei române, primele urme de limbă daco-latină

și moeso-română, fazele prin cari a trecut limba noastră sub îndoița înriurire slavă, am căutat originea limbei noastre literare, am arătat, care a fost grafia noastră vechiă și am amintit de curente mai noue în privința cultivării și scrierii limbei române, curente, pornite alătura cu introducerea grafiei latine la noi.

Ajunși aci mai avem o vorbă. Trebuie să ne aducem cu recunoștință aminte de acei iluștri învățați români, cari prin neobosita lor muncă au luminat multe părți întunecate în cestiunea limbei române, ale căror studii au făcut cu puțință să ne cunoșcem atât de bine avutul nostru cel mai prețios: limba. Neuitații *Clain*, *Șincai*, *Maior* și *Cipariu* s'au amintit în §§-ii precedenți; ei sunt, cari au pus basa acestor fel de cercetări asupra limbei noastre.

Dar cel mai distins pe terenul acesta la noi este fără 'ndoială D-l Bogdan Petriceicu *Hașdeu* (născut în Hotin, la 1838) profesor de linguistica comparativă la universitatea din București și membru al academiei române de științe. Studiile sale istorice, linguistice și literare sunt cel mai bogat magazin de descoperiri și de cunoștințe reale pe acest teren. Operele lui cele mai însemnate, cari i-au făcut nume european, sunt: *Cuvente den bătruni* și *Magnum etymologicum Romaniae*: două isvóre nescocate a cunoștințelor de limbă românescă.

Cuprinsul.

Partea I.

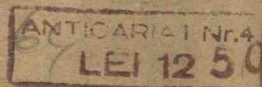
Ființa, originea și rudeniile limbii române.

Prefață.	Pagina 3.
§. 1. Despre limbă.	7.
§. 2. Întinderea geografică a limbii române	8.
§. 3. Dialectele limbii române	9.
§. 4. Probe din limba dialectelor	10.
§. 5. Fonetica dialectului macedo-român	13.
§. 6. Morfologia dialectului macedo-român	15.
§. 7. Ceva despre fonetica și morfologia dialectului istro-român	16.
§. 8. Lexicologia dialectelor române	16.
§. 9. Limba română a trebuit să fi fost odată una	17.
§. 10. Înrudirea limbilor.	18.
§. 11. Înșușiri comune în limba română, francesă, italiană, spaniolă, portugeză și rieto-romană	20.
§. 12. Limbile romanice	22.
§. 13. Limbă poporană și limbă literară	23.
§. 14. Originea limbilor romanice	26.
§. 15. Timpul și modul formării limbilor romanice	27.
§. 16. Originea limbii latine	28.
§. 17. Despre Indogermanii celei preistorice	30.
§. 18. Gruparea limbilor.	32.

Partea II.

Istoria limbii române.

§. 1. Originea limbii române și primele urme de limbă daco-latină	37.
§. 2. Viața limbii române după a. 274	39.
§. 3. Primele urme de limbă românescă în Moesia	42.
§. 4. Înriurirea slavă asupra limbii daco-române.	43.
§. 5. Viața limbii române dela 1300 până la 1650	45.
§. 6. Originea limbii literare române.	47.
§. 7. Probe din dialectele vechi literare române	50.
§. 8. Despre grafia vechiă română	58.
§. 9. Probe de grafii ciriliană	60.
§. 10. Introducerea grafiei latine, la Românii	66.
§. 11. Probă de grafii >civilă<	69.
§. 12. Probă de ortografie etimologică.	70.
§. 13. Limba română în sec. XVIII și XIX.	71.
§. 14. Încheiere și încă o vorbă.	74.

16723-30-7